

११
६

अथ

८१
६

प्रयोगरत्नम् ।

नारायणभट्टीयम्

Prayoga Ratnam

३५१

प्रयोगरत्नम्

नारायणभट्टप्रणीतम्

११

६

त्वमग्निरिदतायतः॥ तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा वासि गृहपतिश्च नोद
मे॥ स्वाहा॥ २॥ त्वमग्नौ द्रोणं वृषभः सतामसि त्वं विष्णुः सत्त्वगायोनमस्या त्वं
ब्रह्मारयि विद्महे एस्पते त्वं विधतः स च सेयुरंध्या॥ स्वाहा॥ त्वमग्ने राजा वि
रुणो धृतरात्र तत्संमित्रो भवसि दस्मि द्दयः॥ त्वमयमा सत्यतिर्यस्य संभुजं
त्वमग्ने विदधे देवभाजयुः स्वाहा॥ ४॥ त्वमग्ने त्वष्टा विधतः सुवीर्यं तव ग्ना
वो मित्रमहः स च जात्यं॥ त्वमाग्नौ हेमारारिषे त्वं श्रद्धां त्वं न संश्रद्धोऽसि पु
रुवसुः॥ स्वाहा॥ ५॥ त्वमग्ने रुद्रा रुद्रा असुरो महो दिवस्त्वं श्रद्धो मारु
तं पृथ्वीं शिषो॥ त्वं वातरुणो यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नुम

११

प्रयोगरत्नम्

नारायणभट्टप्रणीतम्

११
६

त्वमग्निरदतायतः॥ तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा वासि गृहपतिश्च नोद
मे॥ स्वाहा॥ २॥ त्वमग्नं दूदो वृषभः सतामसित्वं विष्णुमस्त्रे गायोनमस्या॥ त्वं
ब्रह्मारयि विद्महे एस्पते त्वं विधतः स च से पुरंध्या॥ स्वाहा॥ त्वमग्ने राजा वि
रुणो धृतरात्र तस्मिन्नेव सिद्धिर्दृश्यः॥ त्वमयमा सत्यतिर्यस्य संभुजं
त्वमंशो विदये देवमाजयुः स्वाहा॥ ४॥ त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव वृत्ता
वो मित्रमहः स च जात्यं॥ त्वमाग्ने हेमाररिषे त्वं न संशयोऽसि यु
रुवसुः॥ स्वाहा॥ ५॥ त्वमग्ने रुद्रा रुद्रा असुरो महो दिवस्त्रं शर्धो मारु
तं पृथ्वी शिषो॥ त्वं वा तैरुणैर्यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नुम

११
६

(७८)

ना॥ स्वाहा॥ त्वमेनेद्विणेदाभ्रं हते त्वेदेवः सवितारत्नधा असि॥ त्वं
ममोत्पतेवस्वर्दशिवत्तु पायुर्दमेयस्तविधतु॥ स्वाहा॥ ७॥ त्वामग्नेदम
आविष्पतिं विशस्वा राजानं सुविदत्रमंजतो॥ त्वं विश्वानि स्वनी कपयसे
त्वं सह स्वाणि शतादश प्रति॥ स्वाहा॥ ८॥ त्वामग्ने पितरमिष्टिर्नरैस्त्वं
भ्रात्रा यशम्यातनूरुचं॥ त्वं पुत्रो भवसि यस्तविधत्वं सखा सुशिवः
पास्याधुषः॥ स्वाहा॥ ९॥ त्वमग्ने रुद्रा केन मम्य१ त्वं वाजस्य शुभतो
रायर्दुशिव॥ त्वं विष्णुस्य नुदक्षिदावने त्वं विश्विदुरसि यज्ञमातनि
स्वाहा॥ १०॥ त्वमग्ने अदितिर्देवदाशुपे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा॥

राम

(७८)

७९

॥ पृथिवीरोदसा उफो ॥ स्वाहा ॥ १५ ॥ पेरोतृप्पो गोम अग्राम अग्रेश स
 मनेगति मुपसृजंति सूर्यः ॥ अस्मां त्वतां अग्रहिने विवस्य आहृह
 हृदे मविदथ सुवीराः ॥ स्वाहा ॥ १६ ॥ कद्रुद्रायेति एणो घोरः कएवोरुद्रो
 गायत्री ॥ तृणामैत्रवरुणी ॥ उपाहुति होम विनियोगः ॥ कद्रुद्राय प्रचे
 तसेमीलुष्टमायतव्यसे ॥ वोचेमशंतमं हृदे ॥ स्वाहा ॥ रुद्राय दंन
 सर्वत्रयागः ॥ यथानो अदितिः करसु शेनृभ्यो यथागवे ॥ यथानो काय
 रुद्रियं ॥ स्वाहा ॥ ॥ यथानो मित्रोवरुणो यथारुद्रश्चिकेतति ॥ यथा वि
 श्वसजोषसः ॥ स्वाहा ॥ ॥ गायपतिं मेधपतिं रुद्रं जलापमेधजं ॥ त

राम

७९

त्वमिलाशतहिमाविदशसे त्वं वृत्रहा वसुपते सरस्वती ॥ स्वाहा ॥ ११ ॥
त्वमग्ने सुमृतः उत्तमं वयस्तव स्या हवर्ण आसं दृशि श्रियः ॥ त्वं वाजः प्रतर
णो हृन्तसि त्वं रथिर्बहुलो विश्वतः स्पृशुः ॥ स्वाहा ॥ १२ ॥ त्वामग्नः आ
दित्यास आस्यं ॥ त्वं जिह्वां शुचयश्चक्रिरेकवे ॥ त्वं रातिषा वो अर्धरे
षु सस्थिरे त्वे देवा ह विरदं त्याहुतं स्वाहा ॥ १३ ॥ त्वे अग्ने विश्वे अमृता सो
अद्रुहः आसा देवा हरदं त्याहुतं ॥ त्वयामर्तोसः स्वदंत आसुतिं त्वं मर्मा
जनुषां जज्ञिषे शुचि ॥ स्वाहा ॥ १४ ॥ त्वं तां सं च प्रतिवा सिमन्मनां मे
सुजास्मिन्ति प्रचे देव रिच्यसे ॥ पृश्नो यदत्र महिना वि ते भुवदनु द्या वा

तच्छयोः सुमन्मीमहे ॥ स्वाहा ॥ ४ ॥ यः शुक्रद्वयसूर्यो हिरं एमिवरो च ते श्र
ष्टो देवानो वसुः ॥ ५ ॥ शन्नः करत्यर्वते सुगं मेषाय मेषो ॥ नृभ्यो नारिभ्यो ग
वि ॥ ६ ॥ इमारुद्राय तव सेरुत्सेकादश च स्य सूक्तस्य कुत्सोरुद्रो जगती ॥
अं ते त्रिष्टुभौ ॥ उपाहुति होमे विनियोगः ॥ इमारुद्राय तव सेकपदं दि
ने क्षयद्दीराय प्रभरा महेमती ॥ यथा शमसद्विपदे चतुष्टे दविश्वं पुष्टं
ग्रामे अस्मिन्नातुरा ॥ मूलानोरुद्रो तनो मयस्कृधिशयद्विभराय न
मसा विधेमते ॥ यच्छं च यो अमनुराये जै पिता तदश्यामतवरुद्रप्रणि
तिषु ॥ २ ॥ अश्यामते सुमंति देवयज्यया शयद्दीरस्य तवरुद्रमादुर्न

८०

सुम्नायन्निदिशोऽस्माकमाचरारिष्टवागजुहवामतेहविः॥३॥ त्वेषं
 वयंरुद्रंयज्ञसाधवंकुर्विमवसेनिं हूयामहे॥ आरे अस्मद्देव्यंहेलोअ
 स्यसुमतिमि। हयमस्यावृणीमहे॥ स्वाहा॥४॥ दिवोवराहमरुषंरूपदि
 नं त्वेषंरूपेनमसानि हूयामहे॥ हस्तो विभ्रद्रेषजावार्याशिगर्मवर्म
 हिरस्मभ्यंसत॥ इदं पित्रमरुतामुच्यतेवचः स्वादी स्वादी योरुद्रायव
 र्धनं॥ रास्वाचनो अमृतमर्तभोजनंमनेतो कायतनयाय मृलामा
 नोमहांतमुतमानो अशितंमानउक्षंतमुतमानउक्षितं॥ मानोव
 धीः पितरंमोतमातरंमानः प्रियास्तन्योरुद्ररीरिषः॥ मानस्तोकेत

राम

८०

नेयेमानआयोमानोगोपुमानोअश्वेषुरारिषः॥ वारान्मानोरुद्रामितो
वधीर्हविष्मंतःसदमित्वाहवामहे॥ उपतेस्वामान्यशुपाङ्गवाकरंरुच
स्वापितरमरुतोसुम्नमस्मे॥ जडाहिजेसुम्नतिर्मुक्तयत्तमाथावयमव
द्वतेष्टणीमहे॥ स्वाहा॥ आरेतेगोघ्नमुतपूरुषघ्नंक्षयद्धारसुम्नमस्मे
तअस्यु॥ मृलाचनोअधिचबूहिदेवाधाचनःशर्मयच्छदिवर्हाः॥ १०
स्वाहा॥ अवाचामनमोअस्माअवस्यवःशृणोतुनोहवंकुद्रामरुता
न॥ तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौः
स्वाहा॥ ११॥ आतेपितर्मरुतांमितिपंचदशैर्वस्यसूक्तस्यगृहसमदो

८९

रुद्रस्त्रिष्टुप् ॥ उपाहुति होमे विनियोगः ॥ आतपितर्मरुतां सुम्रमेतुमानः
 सूर्यस्य संहशोयुयोथाः ॥ अभिनो वीरोऽश्वतीक्ष्णमतप्रजायेमहि रुद्र प्र
 जाभिः स्वाहा ॥ त्वादत्ते मीरुद्र शंतमेभिः शतं हि माः अशीय मे षेजेभिः
 व्यस्मद्देवो वितरं व्यंहो व्यमावा आतय स्वाविषूचीः ॥ श्रेष्ठो जातस्व
 रुद्र श्रिया सितवस्तमस्तव सांवज्रवा हो ॥ ॥ पर्वणः पारमं हसः स्व
 स्ति विश्वा अमी गीरय सोयुयोधि स्वाहा ॥ ३ ॥ मा त्वा रुद्र चुक्रधामा
 नमो मिमादुष्टुतो वृषममास हूती ॥ उन्नो वीरां अर्पय मे षेजेभिर्म
 पत्नमं वा मिषजां शृमि ॥ स्वाहा ॥ ४ ॥ हवीमभिर्वह्विते वा हविभि

राम
८९

रवस्तोममिीरुद्रं दिषीया॥ रुद्रैर्देः सुहोमानो अस्यै बभूवुः सुशिवा
शरधन्मनायै॥ ५॥ उन्माममंददृषभो मरुत्वां तक्षायसा वयसा नाध
मानं॥ घृणावच्छाया मरुपाः अशिया विवासे यं रुद्रस्य सुमन्तं॥ स्वाहा॥ ६
क॥ स्यते रुद्रमृत्पाकुर्हस्तोयो अस्ति मे यज्जो जलाधः॥ अपमर्तं
पसो दैवस्यामानुमा दृषम चक्षमायाः॥ स्वाहा॥ ७॥ प्रबभूवै च
षमायश्चित्ते मे महो मही सुष्टुतिमा स्ममि॥ नमस्या कल्मली कि
नं नमोभिर्गुणामसि त्वयं रुद्रस्य नाम॥ स्थिरे भिरंगैः पुरुषैः उ
ग्रो बभूवुः शुक्लेभिः पिपिशो हिरण्यैः॥ ईशानादस्य भुवनस्य भूरे न

८२

वाउयोषद्रुद्रादसुर्या॥ स्वाहा॥ १॥ अर्हन्विमर्षिसायकानिधन्वाहनिष्कंय
जयतंविश्वरूपं॥ अर्हन्निदं दयसेविश्वमभ्वंनवाऽओजीयोरुद्रत्वंदस्ति॥
स्वाहा॥ स्महिश्रुतं गतं सदं युवानं मृगं नमीममुपहन्मिमुग्रं॥ मृलज
रित्रे रुद्रस्तवानो न्यंतेऽसंनिवपंतु सेनाः॥ स्वाहा॥ ११॥ कुमारश्चि
सितरं वंदमानं प्रतिना नामरुद्रोपयंतं॥ फरेर्दातारं सत्यतिगुणाष
स्तुतस्तं भेषजारास्यस्मै॥ १२॥ स्वाहा॥ यावो भेषजामरुतः शुचीन्या
ग्रंतमावृषणो यामयोऽमु॥ यानि मनुरवृक्षीतापितानस्ताशंचयोश्च
रुद्रस्य वग्निः॥ स्वाहा॥ परिणो हंती रुद्रस्य वज्याः परित्वे पश्यदुर्म

राम

८२

३

तिर्महीगात॥ अवच्छिरामधवश्च सानुधमी दुस्त्रोकायतनपायमृला॥
स्वाहा॥ १४॥ एवावमोवृषमचेकितानयथा देवनहणीषे नहंसि॥ हे
वनश्रुनोरुदेहवोधिबृहद्देमविदये सुवीराः॥ स्वाहा॥ १५॥ रुद्राय
दंनमम॥ एतैरेकाशीतिमंत्रैः प्रतिमं हुत्वा स्वाहा तैराज्या हुतिं हुत्वा॥
ततः घंटादिवादित्रशृङ्खलामाराधितैः कुचकारिणो देवताभ्यो वरु
णाय धूपदीपनैर्वेद्यतां बूलादीन् समर्प्य प्रसादं तु भवतः॥ इति तान्
संप्रार्थ्य त्रिगन्वारं ध्यात्वा श्रुतिलव्रीहि शेषेण स्विष्टकृतं हुत्वा
इधमसन्नह नमो प्रास्य प्रायश्चित्तादिहोमशेषं समाप्य॥ बलिदा

नं कुर्यात् ॥ तत्र यजमानः हस्तस्य कर्मणः सांगता सिध्यर्थं बलिदानं करि
 व्यो ॥ इंदं वो मधुच्छंदं द्वा इंदो गायत्री ॥ इंद प्रीत्यर्थं बलिदाने विनियोगः ॥
 इंदं वो विश्वतस्परिह्वामहे जन्नेभ्यः ॥ अस्माकमस्तु केवलः ॥ इदं
 यसां गायसपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय एतंसदायं माषमका
 न्नबलिं समर्पया ॥ भीतिपूर्वा भिमुखः साक्षतपुष्पजलहस्तो बनिवे
 द्य ॥ सो इंद दिशां रक्ष बलिं भक्ष मम सकुटुंबस्य ॥ अमुदयं कुरु ॥ आ
 युक्ता को मकर्ता शान्तिकर्ता शुभकर्ता भव ॥ इति प्रार्थयेत् ॥ एताव
 दन्यबलिदाने पिग्रहबलिदाने च दिशां रक्षेति वर्जयेत् ॥ अग्निं

राम

८३

दूतं मे धामिथिरग्निर्गायत्री॥ अग्नि प्रीत्यर्थं बलिदाने विनियोगः॥ अग्निं
दूतं वृणीमहे॥ अग्नये सा गाय०॥ आग्नेयाभिमुखः॥ सो अग्ने दिशं र
क्ष॥ यमाय सोमं ययमो नुष्टुपू॥ यम प्रीत्यर्थं बलि॥ यमाय सोमं सुनु०
यमाय सां गाय०॥ दक्षिणाभिमुखः॥ सो यम दिशं रक्ष०॥ मोषु साः वृणा
निर्ऋतिर्गायत्री॥ मोषुणः परापरानि०॥ निऋतौ यं सां गाय०॥ नैऋत्याभि
मुखः॥ सो निऋतो॥ उदुत्तमामयस्य शुनः शेषावरुणो गायत्री॥ उदुत्तम
मुमुग्धि नो विपाशं मध्यमं वृत॥ अवाधमानि जीवसे॥ वरुणाय सां ग
य०॥ पश्चिमाभिमुखः॥ सो वरुण दिशं॥ तव वायो आंगिरसो व्यश्वो वायु

राजंनचायतः। न निष्पेत्वावतः सखा। ३

८४

गायत्री॥ तव वायस्य तस्य ते त्वष्टुर्गा॥ वायवे सांगाय॥ वायव्याभिमुखः सो
वापो दिशं रक्ष॥ त्वं नः सोम इत्यस्य गौतमः सोमो विश्वे देवा गायत्री॥ त्वं
नः सोम विश्वतो रक्षा॥ कुबेराय सांगाय॥ उत्तराभिमुखः सो कुबेरा
दिशं रक्ष॥ कद्रुद्राय क एवोरुद्रो गायत्री॥ कद्रुद्रा प्रचेतसे॥ इशानाय सां
गाय॥ इशान्याभिमुखः सो इशान दिशं रक्ष॥ अहिरण्ये। नहिरण्ये
स्त॥ आदित्याग्नि रुद्राया धिदेवता सहित्नाय इमं सदीपं मा व
मत्ता न्न बलिं समर्पयामि॥ सो आदिच्य बलिं॥ अप्ययस्व गौतमः
सोमो गायत्री॥ आप्यायस्व समेतुते विश्वतः सोम वृक्षं॥ सवा॥

प्रत्यधी देवता

राम
८४

सोमा यथापोमाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितायइ०॥ सोसोमव०॥ अ
ग्निर्मूर्धा विरूपो गारको गायत्री॥ अग्निर्मूर्धा०॥ अंगारकायभूमिं कंद
धिदेवतासहितायमं०॥ सो अंगारकबलिं०॥ उद्ध्वध्वं बुधसौम्यस्त्रि
ष्टुपू॥ उद्ध्वध्वं०॥ बुधाय विष्टुपुरुषाधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहि
ताय०॥ सो बुधबलिं०॥ बृहस्पतेर्गत्समदे बृहस्पतिस्त्रिष्टुपू॥ अह
स्पते अतियदयो०॥ बृहस्पतये इंद्रब्रह्माधिदेवताप्रत्यधिदेवतास
हितायइ०॥ सो बृहस्पतेबलिं०॥ शुक्रं ते नारदा जशुक्रस्त्रिष्टुपू॥
शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विष्टुपुष्टुपे अहनी द्यौरिवासि॥ विश्वाहि०

८५

मुक्तय इन्द्राणां इति देवता प्रत्यधिदेवता सहिताय इमं ॥ श्रीगुरुवलिं ॥
 शमभिरपि विष्टः शानिरुक्षिक ॥ शमभिरग्नि ॥ शनेश्वराय प्रजाप
 तियमाधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय इमं ॥ श्रीगुरुवलिं ॥
 कयानो वामदेवो राहुर्गायत्री ॥ कयानः ॥ ॥ राहवे सर्पकालाधिदे
 वता प्रत्यधिदेवता सहिताय इमं ॥ श्रीगुरुवलिं ॥ केतुमधुचंद्राः
 केतुर्गायत्री ॥ केतुं कृण्वन् के ॥ केतवे ब्रह्म पित्र गुप्ताधिदेवता प्र
 त्यधिदेवता सहिताय इमं ॥ श्रीकेतो वलिं ॥ आतूनः इन्द्रः क
 एवः कुसुदी विनायको गायत्री विनायक प्रीत्यर्थं वलि दाने विनि

राम

८५

चित्रं ग्राह्यं संग्रहात्मकं हस्तिलिखितं ॥ १ ॥

आतनं दुःखं सुमंतं विनायकाय संगाय ॥ मो विनायक बलिं ॥ जात वे
दसे कश्यप दुर्गा विष्टु पूा दुर्गा प्रीत्यर्थं ॥ जात वेदसे ॥ दुर्गायै संगायै सप
रिवारये सायुधायै सशक्तिकाये एतं सदीपं ॥ मो दुर्गा बलिं ॥ आयुः क
र्त्तुं क्षेम कर्त्तुं शान्ति कर्त्तुं शुभ कर्त्तुं मिव ॥ काणा शिशुरिति आप्यस्त्रितो वायु
रुष्टिक् ॥ काणा शिशुर्महीनां ॥ वायवे संगाय ॥ मो वायो बलिं ॥
आदिप्रत्ययेति का एवावत्स आकाश गायत्री ॥ आदिप्रत्ययेतस्ये
आकाशाय संगाय ॥ मो आकाश बलिं ॥ अश्विनावर्तिरु दुर्गा गौतमो
श्विनावुष्टिक् ॥ अश्वि प्रीत्यर्थं बलिदने ॥ अश्विन्यां संगायै सपरि
हृन्वं नृते स्य दीधितिं ॥ विश्वापरि प्रियाह वदध द्विता ॥ ४ ॥

वाराण्यां सशक्तिकाभ्यां एतं माषमत्तं बलिं समर्पयामि॥ सोऽश्विनौ बलिं
 मश्नू॥ आयुष्कृतांशौ शोभकृतांशौ तुष्टिकृतांशौ शांतिकृतांशौ वृष्टिक
 तंशौ शुभकृतांशौ भवतां॥ शत्रुस्य पतिना वीर्यदेवः शत्रुपालो नुष्टुपू॥
 शत्रुपाल प्रीतये बलिदाने विनि॥ शत्रुस्य पतिना वयं हितेने॥ शत्रु
 पाल भूते प्रेतपिशाच ब्रह्मराक्षसा किनीडा किनीवेतालादिपरिवार
 युता ये मे सदीपं माषमत्तं बलिं समर्पयामि॥ ततो यजमानः पादौ
 प्रक्षाल्य॥ देशकालादि स्मृत्वा चतस्रः नवग्रहमखकर्मणः सांगतां
 ध्यर्थं पूर्णातिं होष्यामीति संकल्पयेत्॥ सर्वकर्मप्रपूरिणा भद्रद्वय

राम

८६

दां पूर्णं हुतिं जुहुयात् ॥ तद्यथा ॥ आचार्यः ॥ द्वादशगृहीतेन सुचंपूर
यित्वा ॥ नारिकेलमहाफलादिगंधवस्त्रमाल्यादिभूषितं सुचं निधाय
सुगंतं घृतेनापूर्यत दुपरिन्यग्निलं सुचं निधाय शंखमुद्रां गृहीत्वाम
पत्नीकयजमानान्वारब्धः सन् ॥ आचार्यः तिष्ठन् पूर्णं हुतिं जुहुयात् ॥
तत्र मंत्राः ॥ सुमुद्रादूर्ध्वमधुमान् ॥ ० ॥ ममृतस्य नामिः ॥ १ ॥ मूर्धानं
दिवो बार्हस्पत्यो भरद्वाजो वैश्वानरश्चिष्टुः ॥ पूर्णं ॥ योगः ॥ मूर्धानं
दिवो अरतिं यथिव्या ॥ जनयंत देवाः ॥ १ ॥ पुनस्त्वादित्याग्निर्वसुरुद्रा
दित्याश्चिष्टुः ॥ उपाहुतिर्होमे विनियोगः ॥ पुनस्त्वादित्यारुद्रावसवः

समिधतांपुनर्ब्रूणोवसुनीययज्ञैः॥ घृतेन त्वंतनुवोवर्धयस्व सत्याः संतुज्ये
 मानस्य कामाः॥ सप्तते अग्ने समावानग्निर्जगती॥ पूर्णाहुतिर्होमे वि
 नियोगः॥ सप्तते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त ऋषयः सप्त धामाणि
 याणि॥ सप्त होत्राः सप्त धात्रा यजंति सप्त यो विनिगच्छन् स्वाद्यतेन॥
 धामं ते वा मदेव आपो जगती॥ पूर्णाहुतिर्होमे विनियोगः॥ धामं
 ते विश्वं भुवनमधिश्चितमंतः॥ मधुमंतं तदुर्मिः॥ इदमग्नये वै स्वा
 नराय न सुरादि त्वेभ्यः शतं क्रतोवो सप्तवतेभ्ये १ द्वाश्च नममः॥
 होमांते चरत्विजाः॥ पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति॥ सर्वं वै पूर्णाहुतिः॥

सर्वमेवाप्नोति॥ अथोदयं वै पूर्णहृतिः॥ अस्यामेव प्रतितिष्ठति॥ इति मं
त्रं पठेयुः॥ केचित्॥ पूर्णहृत्यर्थं चतुर्गृहीतं द्वादश घृतवाज्यं सावशं
हुत्वा॥ विन्योतिषेति मंत्रेण विशिष्टमाज्यं हुति अथाग्नौ घृतेन वसा
धिरां पातयेत्॥ अग्निमीलेति नवर्चस्य हवेष्यामित्रो मधुच्छंदाग्नि
गायत्री॥ वसो धारयां विद्धि नियोगः॥ अग्निमीले पुरोहितो॥ ०॥ १॥
स्वादिष्टया दशर्चस्य पवमानसोमो गायत्री॥ वसो धारो॥ स्वादिष्टया
मदिष्टया पवस्व सोमधारया इन्द्राय पातवे सुतः स्वाहा॥ ०॥ १०॥ वि
ष्णोर्नुकं मितिषण्णां औचोऽथो दीर्घतमा विष्णुस्त्रिष्टुप्॥ वसो धारयां०

विष्णोनुक्तं। वीर्यं लि॥०॥ आग्नेपितरिति पंचदशर्चस्य सूक्तस्य शौनको
 गृत्समदोरुदस्त्रिष्टुप्॥ वसो धारयां॥०॥ आग्नेपितर्मरुतां सुमेतु०
 ॥१५॥ वसो धारां जुहोति वसोर्मर्धागि सदिति वा एषा हूयते घृतस्य वा
 येन मेधा धारामुष्मिन्नापि न्वमानोपतिष्ठत आज्येन जुहोति तेजो वसो
 धारि गतेजसे वा स्मेतेजो वरुंधेयो कामा वै वसो धारि कामानो वा वरुंधे
 यं कामयेत प्राणानस्यां नक्ष्म नाद्यं वांति॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः संस्त्राविंदु
 त्वा॥ पूर्णपात्रं निनाय नो पश्छानपरिस्तरण विसर्जनपरिस्त्रमोहनप
 युष्टुणाभ्यर्चन पात्रोत्सर्जनं दि कुर्यात्॥ अथ मंत्रोत्पेशने पंचरंगैः

राम

८८

स्वस्तिकं कृत्वा चतुष्पादं दीर्घं चतुस्त्रयोत्तरं छंदं तत्र पीठं निधाय
तत्रादगग्रान् हरितं दर्शनास्तीयं तत्र सामास्यं यजमानसजनं च
प्राङ्मुखं उपवेश्य ॥ आचार्यः त्रिविभिः सह मंगलवाद्यैरभिषेकं
कुंभोदकं पात्रांतरे आदाय प्रत्यङ्मुखः स्तिष्ठन् ॥ स पश्चात् शोभादुंबुर
द्रुयां शाखया सहिरण्यपवित्रया सकुशदूर्वापिल्लवया हस्तमंतोर्धा
यादकं पृष्ठद्वारं लिंगमिर्वारुणीभिः पावेमानीभिरन्योभिश्च श
तिपवित्रलिंगाभिर्मूर्ध्वस्वरिति व्याहृतिभिरभिषिंचेत् ॥ ते च
मंत्राः ॥ आपो हि ष्टितिवर्चस्यो वरीषः सिंधुद्वीप आपो गायत्री

८० पंचमीवर्धमानासप्तमीप्रतिष्ठा॥ अंतेहेअनुष्टुप्सौअभिषेकविनि
योगः॥ आपोहिष्ठामयोभुवः॥०॥ प्रसम्नाजइत्येष्टस्यसूक्तस्या
त्रिवर्तुणस्त्रिष्टुप्॥ प्रसम्नाजेष्टहृदवगिमां॥०॥ अथातस्यामवसु
णप्रियासः॥८॥ स्वादिष्टयेतिदशचस्यसूक्तस्यमधुच्छंदाःपवमान
सामोगायत्री॥ स्वादिष्ट्यामदिष्टयाप १० शनइद्राग्रीतिपचद
स्य शर्चवसिष्ठो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप्॥ अभिषेकवि॥ शनइद्रा ग्रीम
वतामवोभिः॥०॥ ययंपातस्वस्तिभिःसदानः॥१५॥ पवित्रंतेवित
तंभूमितिपंचर्चस्यवर्गस्यांगिरसःपवित्रयावमानसामोजगती

राम

८०

अभिषेके॥ पवित्रं ते वित्तं ब्रह्मणस्पते प्र०॥ सहस्रं ऋषिर्जयसि श्रवो
हृत्तु॥ ५॥ अथ नव० गृह मंत्राः॥ ग्रहाणामादिसादित्यो लोकरक्षणका
रकः॥ विषमस्त्रानसंफूतापीडां दहतु मरुविः॥ १॥ रोहिणी शः सुधामृ
तिः सुधागात्रः सुधाशनः॥ विषमस्त्रानसंफूतापीडां दहतु मे विधुः॥ २॥
भूमिपुत्रो महातेजो जगतां भयस्तदा॥ वृष्टिस्तद्विद्धि हर्ता च पीडां दहतु
मे कुलः॥ ३॥ उत्पातरूपो जगतां चद्रपुत्रो महाद्युतिः॥ सूर्यप्रियकरो विद्वा
नपीडां दहतु मे बुधः॥ ४॥ देवमन्त्री विशालाक्षः स्वर्गलोकाहिते रतः॥
अनेकशिष्यसंपूर्णः पीडां दहतु ते गुरुः॥ ५॥ देवसूक्तो गुरुर्लोकां प्राण

९०

दशममहामतिः॥ प्रभुस्तारा ग्रहाणां च पीडां दहन्त्या॥ मगुः॥ ६॥ सूर्यपु
 त्रादीर्घदेहाविशालाक्षः शिवप्रियः॥ मंदवारः क्षिप्त्वात्मापीडां द
 हतुं शनिः॥ महाक्षिपे महावक्रो दीर्घदंष्ट्रो महाबालः॥ अतनुश्चो
 र्ध्वकेशश्च पीडां दहते तमः॥ अनेकं पवणैश्च गणशौथसहस्रैः
 उत्थात नृपोजगतां पीडां दहतु ते शिखी॥ १॥ अथ देवमत्राः॥ सु
 रास्त्वामभिषिचंतु ब्रह्मा विष्णु महेश्वरा वासुदेवो जगन्नाथ
 स्तथा संकर्षणो विभुः॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवतु विजयाय ते॥
 आखंडलोमिर्भगवानूयमावैतिर्हृत्तिस्तथा॥ वरुणः पवनश्चै

राम

९०

वधनाथश्चक्रयाशिवः॥ ब्रह्मणा सहिताः सर्वदिक्पालाः पांतु ते सदा॥
कर्तिर्लक्ष्मीधृतिर्मेधापुष्टिश्च ध्यायामतिः॥ बुधिलुज्जीवयुः शान्ति
स्तुतिः क्षान्तिश्च मातरः॥ एतास्सामसि पिबंतु देवपत्न्यः समागताः॥
आदित्यश्चंद्रमा सोमो बुधजीविसितार्कः॥ ग्रहास्सामभिषिचंतुरा
हुकेतुश्चतर्पिताः॥ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षुधपन्नगाः॥ चक्षुष्यो मु
नयोगावो देवमातर एव च॥ देवपत्न्यो दुमानाः॥ दैत्याश्चासरसांग
णाः॥ अस्त्राणि सर्वशास्त्राणि राजानो वाहनाः॥ देवाः॥ औषधानि चर
त्नानि कालस्यावयवाश्च ये॥ सरितः सागराः मंला रुधिरा निजलदा

नदाः॥ एतेषां ममिषि चंतु सर्वकामार्थसिद्धयः॥ इत्येतैर्मंत्रैः प्रतिमंत्र
 ममिषि च श्रीसूक्तेन हरिण्यवर्णमित्यादिना द्रुमा आपः शिवतमा इ
 ति त्रयेण देवस्य त्वेति च यजुषाम् सुवस्वरित्येताभिश्च व्याहृतिभिश्च
 ममिषि चेतुः॥ एवममिषि कोयजमानः श्वेताहतवस्त्रयुगलं धमाल्या
 मरणं च विप्रयातुः॥ ततः आचर्यो दिक्षु विदिक्षु च बलिमुत्क्षिप्य तु
 वासिनीभिः नरिजनं कारयेत्॥ अथ यजमानो ग्रहदेवताभ्यश्नु
 र्यते देवतानामभिपूज्या लिखाम्यर्चायां ध्याह्वयचारणपूर्व
 के ग्रहोद्वासनं कारयित्वा चार्चप्रकृतिभ्यः जपहोमफलं गृहीत्वा

तभ्योदक्षिणां दद्यात् ॥ अथ श्रेयः संपादनादि प्रयोगः ॥ आचार्यादयः ॥
यजमानस्य हेस्तेशिदु आपः ममूरति जलं शिपेत् ॥ सोमस्येनेमस्वि
तिब्रूष्याणि ॥ अक्षतवारिष्टं वा रक्तं रत्यक्षतान् ॥ दीर्घमायुः श्रेयः
सांतिपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु ॥ इति पुनर्जलं दमया मवन्नि योगेन यत्कृ
ताजपः यत्कृतः समिदाज्य चरुतिल हो मा भियदु स्यं नं श्रेयः तत्तुस्य
महं संप्रदेदेन ममेति वदेत् ॥ एवं सर्वभ्यामही त्वाते भ्योदक्षिणां
दद्यात् ॥ तत्रैः ॥ तत्र यजमानः कृतस्य कर्मणिः सांगता सिध्यथ
दक्षिणादानं कर्तुं आचार्यादीन् पूजयिष्ये ॥ तेभ्यश्च दक्षिणादा

नंच करिष्ये इति संकल्प्य तान् स पूज्य दक्षिणां दद्यात् ॥ गौः शंखौ र
 मोनश्च नृहिरण्यं पीतवासः श्वेताश्वः स ह्यगमोः ॥ कास्तृणयिसंहसो
 छागो वै तिष्ठेह कमेण ॥ अत्र न्यूनदक्षिणां बुधस्य दक्षिणाया हिरण्य
 नसका माथ आद्यमवावा ॥ एतदेवावे सर्वभ्यो यथा शक्ति हिरण्यं वा
 दद्यात् ॥ आचार्या यदि गुणं अन्येभ्यश्च यथा शक्तिं न्यसीत तः का
 स्थप्रात्रगताज्यं रूपं रूपं प्रति रूपं बभूवेति मंत्रेण सकुटुंबः स्वप्रति
 रूपं प्रेक्ष्य आज्यैतेनः समुदिष्टमाज्यं पादहरं स्मृतं ॥ आज्यं सुराणां
 माहार आज्यै देवाः प्रतिष्ठिताः इति मंत्रं पठित्वा तदाज्यं सदक्षिणां वा

राम

९२

क्षणा यदद्यात् ॥ तत्र क्रमेण दानमंत्राः ॥ गवामंगेषु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्द
शा ॥ यस्मात् तस्माच्चिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ १ ॥ कपिले सर्वदेवानां पू
जनीयासि रोहिणी ॥ तीर्थरूपमया यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २ ॥ गोदा
नकपिलदानमंत्रौ ॥ शंखस्य ॥ पुण्यस्त्वं शंख पुण्यानां मंगलानां च मंग
लं ॥ विष्णुना विधृतो यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ३ ॥ हृषभस्य ॥ धर्मस्त्वं
हृषरूपेण जगदानंदकारक ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतिः शान्तिं ॥ ४ ॥ हेमस्य
हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमबीजं विभावसो ॥ अनंतयुगैः फलदमत शान्तिं
पीतवस्त्रस्य ॥ पीतवस्त्रद्वयं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभं ॥ प्रदानात् तस्य मे विष्णोः
रतः शान्तिं ॥ ५ ॥ अश्वस्य ॥ विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसंभवः ॥ चंद्र

१३

कंवाहना नित्यमतः शो ॥ ७ ॥ कृष्णधेनोः ॥ यस्मात्वं पृथिवी सर्वा धेनुः कृष्ण
 न संनिभा ॥ सर्वपापहरा नित्यमतः ॥ ८ ॥ आयसस्य ॥ यस्मादीय सकर्मणि त
 वाधीनानि सर्वदा ॥ लंगुलाचायुधादीनि तस्मात्तच्छांतिं प्रयच्छ मे ॥ ९ ॥ छा
 गस्य ॥ यस्मात्वं छागयज्ञानां अंगत्वेन व्यवस्थितः ॥ यानं विभावसो नित्य
 मतः शो ॥ १० ॥ अवेक्षिता सौम्या पात्रदानं ॥ आज्यपात्रेभ्यस्तजयमा
 वाह्यसंपूज्य ब्रह्मणं च संपूज्य ॥ ततः कां स्य पात्रगता ज्ये ॥ नृपं नृपं प्रति
 नृपो भूवेति मंत्रेण सकुटुंबः स्वनृपं अवक्ष्य ॥ नृपं नृपं भरद्वाजगर्गद्वं
 दस्त्रिष्टुप ॥ आज्यमुखा वक्षणे विनियोगः ॥ नृपं नृपं प्रति नृपो बभूव
 त ॥ ११ ॥ दानमंत्रः ॥ या लक्ष्मी यच्च मे दास्व सर्वगात्रेषु वस्थितं ॥ तस्म

राम

१३

ये देवान् ॥ इत्यक्षतैरवाद्यां च्छादनं दूरीकृत्य समस्त व्याहृतीनां पारमेष्ठा प्रजाप
तिः प्रजापतिवृहती ॥ अग्निप्रतिष्ठापने विनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवस्वरित्याह मा मि
सुखं पाणिभ्यां पदुलेखसुतत्कर्मसु विहितं नामकममुकनामकमग्निप्रतिष्ठा
पयामीत्यग्निप्रतिष्ठाप्य पात्रे अक्षतोदकं प्राश्य पात्रे हयमेकीकृत्य प्रोक्षते
धनानि निक्षिप्य वेणुधमन्या प्रबोध्य ॥ ध्यायेद्देवां चत्वारिंशद्गवाम् देवाग्निं सि
ष्टुषू ॥ अग्निर्धने विनियोगः ॥ चत्वारिंशद्गत्रयो अस्य पादोद्देशावे सप्तहस्ता
सो अस्या ॥ त्रिधा बधो दृषमो रो रवीति महो देवो मर्त्यां प्राविवेश ॥ स्मृतिमंत्राश्च ।
सप्तहस्तचतुःशृंगः सप्तजिह्वा द्विशिर्षकः ॥ त्रिपात्य सन्नवदनः सुखासीनः
शुचिस्मितः ॥ स्वाहा तु दक्षिणे पाश्वर्देवां वामे स्वधां तथा ॥ विष्टदक्षिण

हस्तैस्तु शक्तिमन्त्रं सुचं सुवं ॥ गोमरं व्यजनं वा मे घृतपात्रं च धारयन् ॥ मेषात्तु दोज
 टावधोगोरवर्णमिहोजसः ॥ घृथध्वजो लोहिताक्षः सप्तार्चिः सर्वकामदः ॥ आत्मा
 भिमुरवमासीन एवं रूपो हुताशनः ॥ इति ॥ ततो यदि समिदादौ समारापिताग्नि
 स्ताह प्रत्यवरोहणं कार्यं ॥ तच्चैवं ॥ प्रत्यवरोहस्य स्पर्शिरण्यग्नौ ग्निस्त्रिष्टुपू ॥ अ
 ग्निप्रत्यवरोहणा विनियोगः ॥ प्रत्यवरोहजातवेदः पुनस्तदेवभ्यो हव्यवाहनं प्रजा
 नन् ॥ प्रजापुष्टिरयमस्मा सुधेयथाभवयजमानाय शंयोः ॥ इति मंत्रेण समारापि
 ताग्निं समिधं स्थापिते ग्नौ प्रक्षिपेदिति ॥ एतदंतं संस्थापिते ग्नौ होमे कार्यं ॥ नित्य
 धारित होमस्तु नैतावत् ॥ ततः पाणस्त्यालीपाके प्रधादिना सूर्यदिने सद्यस्का ला
 यां पौर्णमास्यामशक्तौ वा प्रधानदिन एव प्रातरे पासनं हुत्वा न्वाधानं कुर्यात् ॥ त

व

राम
९८

०९

हुतिं

नदेवताः प्रधानदेवताः सर्वानेसंहिताः संतुसांगोपांगेन कर्मणा श्रवयेत् ॥ सद्य
 स्काले तु सद्यो यक्ष्य इति संकल्प्य ॥ तृष्णीं समस्तवा हतिमिवांसमिधोमंकुर्या
 त् ॥ व्याहृतिपक्षे व्याहृतीनां मित्यादि पूर्ववत् ॥ अन्वाधानसमिधोमे विनियो
 गः ॥ ॐ स्रुवस्व स्वाहेति प्रजापतय इदं नममूति त्यागः ॥ तच्चान्निधारयेत् ॥
 संकटे तु ॥ तुभ्यंता इत्युवाज्यं हुत्वा समासरोपयेत् ॥ तद्यथा ॥ तुभ्यंता विनृपो
 ग्निर्गीयत्री ॥ हुतान्वाधानोऽग्नेः समारोपाधिकारार्थं प्रायश्चित्तान्याहोमे विनियो
 गः ॥ तुभ्यंता अंगिरस्ते सामविश्वाः सुक्षितयः पृथक् ॥ अग्रे कामायये मिरे स्वा
 हा ॥ अग्नय इदं नमम ॥ ततः त्रिभिः त्रिभिः कुशदलेः सद्यपाणिमधो दक्षिणां
 चोपरिकुर्वन् पूर्वदलाग्रैरुत्तरदलमूलैश्च त्रिसंधिदिगुणं रज्जुं कृत्वा ॥ पुनर्द

राम

०९

५७

क्षिणमधः सद्यंचोपरिकुर्वन्तथेव त्रिगुणयेत् ॥ अंते प्रदक्षिणाग्रं शिंदद्यात् ॥ ए
 वं षट्शदमदले रेकारज्जुर्भवति ॥ ततस्तस्यां मुदगं ग्रायां प्रादेशमात्रानूपु
 ष्टिपरिमितोदमं निधाय तया बहिर्द्विरावेष्ट्य रज्ज्वरेण रज्जुमूलं सहदावेष्ट्या
 तदग्रशेषं पूर्ववेष्टितरज्ज्वा अधस्तात्त्रितीयपरिसरणाद्यर्थदर्भः सहाम्याय
 तनात्पश्चाद्गोपरि निदध्यात् ॥ ततो न्ययाता दृश्ये वक्तृत्वारज्ज्वादगग्रायापा
 लाशंखादि रमसंभक्तमिव दारियस्त्रियहृशमयमन्त्रिमात्रं वितरस्तिमा
 त्रं वापंचदशदारुकमिधुं प्रागग्रं सहदावेष्ट्य रज्जुमूलं सहदावेष्ट्य पूर्ववन्नि
 दध्यात् ॥ अत्रेधा बहिर्द्विर्बोधने केविन्मन्त्राविच्छंति ॥ तत्र बहिर्द्विः ॥ इन्द्राण्ये
 सन्नहनं पूषा तयं शिंवे ध्रातु ॥ सते मारुतादिति ॥ इध्मे ॥ यत्कृष्णो नृपं क

वे

१००

वाप्राविशस्तंवनस्पतीनां। ततश्चापंचविंशतिधासंभ्रममिसुसंभ्रता॥ कृष्णा
 स्यात्खरेष्टोदेवयुरश्चरसंध्यासंख्य इति॥ एकविंशतिथेयत्रपंचदशधेतुहेन
 अन्यत्वनृहमाहुः॥ अपरेतमंत्रेनेच्छति॥ ततःपत्नीअभ्यायतनालंकरणं
 कुर्यात्॥ ततोदंपतीगंधादिभिःस्वशरीरेऽलंकृत्यतद्दिनेकलहक्रियविक्र
 यप्रहसान्तवहुभाषणचौर्यादिव्यसनपर्यंकशयनेदंतधावनेकरंभव
 लिथ्यकोद्वचणकमसूरहताकक्षारलवणकोरदूषकमधुमाषमांसम
 द्यपरात्रोपवासतेकमैथुनानिवर्जयंतौदधिद्युतपयोमिश्रं हविष्यान्नंदि
 वेवसकृदुजीयातां॥ आधकृतुःआधशेषमाषाद्यन्नंभुजीता॥ व्रतलोप
 वाचैःसह संवेशनेवाउपोष्यत्वमग्रेव्रतपादयुवाज्याहुतिर्जुह्यात्॥

राम

१००

२९

चैत्यं॥ आचम्य प्राणानाचम्यसमिदयंवादायदेशकालौस्मत्त्वाममौपातदुरितत्रयं
 क्षयदाराश्रीपरमेश्वरप्रात्यर्घ्यदर्शपूर्णमासाभ्यांस्त्रालीपाकाभ्यांयक्ष्ये॥ तत्रेदा
 नांपौर्णमासेनयक्ष्ये॥ दर्शतुपूर्वसंकल्पितेनदर्शस्त्रालीपाकेनयक्ष्येइतिविशेषः
 तत्रेदेवतापरिग्रहार्यमान्वाधानंकरिष्ये॥ इतिसंकल्प्य॥ अस्मिन्नन्वाहितेग्नौ
 जातसंवदसमग्निमिधेनप्रजापतिप्रजापतिमाघारंवाज्येनअग्नीषोमौचक्षुषी
 मिमआज्येनअग्नीषोमौचप्रधानदेवतेचरुद्रव्येण॥ दर्शतु॥ अग्निमिंद्राग्नीचप्रधा
 नदेवतेचरुद्रव्येणेतिविशेषः॥ शेषेणत्विष्टकृतमिधमसन्नहनेनरुद्रमयासम
 ग्निदेवान्विष्णुमग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचैताःप्रायश्चित्तदेवताआज्येनज्ञाता
 आग्नेदेवनिर्हरणार्थंविनारमग्निंमरुतआज्यैर्विश्वादेवांसंस्त्रावेणयक्ष्ये॥ अ न

प्रायश्चित्ताज्याहुतीः सप्तजुहुयान्॥ तत्रमंत्राः॥ अथाश्वेतिविमदो अयालग्निः यद्विः
प्रायश्चित्ताज्याहुतीः सप्तजुहुयान्॥ तत्रमंत्राः॥ अथाश्वेतिविमदो अयालग्निः यद्विः
अयासावयसाहृतोयासंहव्यमृहिवेयानोधाहमेवजंस्वाहा॥ इत्येकश्रुत्याजु
हुयान्॥ अयासः प्रयद्रदं नमम॥ अतो देवामेधातिथिदेवा गायत्री॥ विनियोगः
सर्वत्र प्राग्वत्॥ अतो देवा अवंतु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे॥ पृथिव्याः स्वधाम
भिः॥ स्वाहा देवेभ्यद्रदं नमम॥ इदं विष्णुर्मेधातिथिदेवा गायत्री॥ ओं इदं विष्णुर्वि
क्रमेवेधातिदधे पदं॥ समल्हमस्य पांसुरे॥ स्वाहा विष्णवद्रदं नमम॥ व्यस्तस
मस्तव्या हुतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाज प्रजापतयोऽग्निर्वायुः सूर्यप्रजा
पतयोगा यैचुष्टिगनुष्टुपूहृत्य छंदांसि॥ प्रायश्चित्तायं व्याहृतिहोमं करि
ष्या॥ ॐ भूस्वाहा अग्नयद्रदं॥ ॐ भुवः स्वाहा वायवद्रदं॥ ॐ स्वस्वाहा सूर्यायद्रदं॥

कंमूर्ध्वः स्वः स्वाहा॥ प्रजापतय इदं नमः॥ ततो ब्रह्मा कर्त्तारं परित्याग्रे वयं यदे
 इति ॥ ॐ नोता एव सन्नाभ्या हृत्तु हुयात् ॥ त्यागं यजमानोऽत्र कुर्यात् ॥ ततस्त
 त्रस्तो ब्रह्मैवमंत्रविपर्यासादिनियतनिमित्तसंस्मृतिः ॥ यद्देवा अभितपाम
 रुतस्त्रिष्टुप् ॥ मंत्रविपर्यासादिनियतक प्रायश्चित्ताज्यहोमे विनियोगः ॥ यद्दे
 देवा अतिपातया निवाचा च प्रयुती देवदे ललनं ॥ अग्नयोऽस्मां अभिदुक्षुना
 यतेन्यत्र स्मिन् ॥ मरुतस्तं निधेत न स्वाहा ॥ यजमानः ॥ मरुद्भ्यः इदं नमः ॥ अ
 नाज्ञातमिति मंत्रद्वयस्य हिरण्यगर्भो मिस्त्रिष्टुप् ॥ अनाज्ञातदोषपरिहाय
 र्यमाज्यहोमे विनियोगः ॥ अनाज्ञातं यदाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथु ॥ अग्रेतद
 स्य कल्पयत्वं हि वेत्य यथा तथं स्वाहा ॥ यजमानः अग्नय इदं ॥ पुरुषसंमिति
 यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः ॥ अग्रेतदस्य कल्पयत्वं हि वेत्य यथा तथं स्वाहा ॥ य

राम

१०७

त्याजमानः अग्नय इदं ॥ यत्पाकत्रे प्यस्त्रितो मिस्त्रिष्टुप् ॥ मंत्रविपर्यासादिनिमित्तक प्राय
 श्चिताज्यहोमे विनिनियोगः ॥ यत्पाकत्रामनसा दीनदक्षानयज्ञस्य मन्वते मर्त्या स
 अग्निष्टोता क्रतुविद्विजानन्य जिष्ठा देवाः ॥ क्रतुशो यज्ञाति स्वाहा ॥ यजमानः अ
 ग्नय इदं ॥ स्वनमिन्नाद्यनियतनिमित्तसंस्मृतिवश्यमाणप्रकारेण ततस्तत्पदोक्तं
 जपहोमानुक् यति ब्रह्मा ॥ ब्रह्मणो भावे यजमान एवैतान् प्रायश्चित्तादीन् ह्रस्वाऽन्य
 स्मे वरदधात् ॥ ततो यजमानः सर्वकर्मप्रपूरणं भद्रद्वयदां पूर्णं हुतिं जुहुयात् ॥
 तद्यथा ॥ सुवेणान्यं गृहीत्वा सुचंसमविलं पूरयित्वा तस्यां सुवमूर्ध्वविलं निधाय पु
 नरधो विलं निक्षिप्य सुवायेकुसुमाक्ष ॥ तानि धाय सव्यपाणिना सुकसुमूले धत्वा
 दक्षिणपाणिना सुवैश्वसुद्रया गृहीत्वा तिष्ठेत्समपादः क्रतुकायः ॥ सुवायेन्यस्तद
 ष्टिः प्रसन्नात्मा समुद्रादूर्ध्वरित्येकादशर्चस्य सूक्तस्य वा मदेवऽआपस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ

सुक

१०९

पाणिना

ईतिदेशेकुशाग्रैरपःसिंवेत्त॥ततोब्रह्मायजमानकामपार्श्वस्थितपत्न्यंजले
पूर्णपात्रस्तेजलं॥ओंमाहंप्रजापयसिचंयानःसयावरीरुचने॥सुमुदेवानि
नयानिसंपाद्योअपीद्ये॥तिमंत्रमेकश्रुत्यापत्न्यावाचयंस्त्वयंवापठन्॥प्रत्य
उत्सुखंनिषिच्यंजलिस्त्रिजलेपापापनोदार्थमात्मानंयत्नीचप्राश्नयेत्॥य
त्नीतज्जलेबर्हिषिनिषिंवेत्त॥अथवायजमानएवस्त्वामपाणोउत्तानेबर्हिषि
निधायतत्रदक्षिणांपूर्णपात्रमादायमाहंप्रजामित्येनेनतज्जलेप्रत्यउत्सुखं
निषिच्यताअपःसमुदगेच्छंतीतिध्यात्वापाणिस्तेजलेरात्मानंयत्नीचप्राश्न
येत्॥ततःकर्तामेवायुव्यदेशेस्थितसंस्त्राजपेनोपतिष्ठेत्॥तद्यथा॥अग्ने
त्वंनःइतिचेतसृणां गोपायनालोपायनावाबंधुःसुबंधुःश्रुतबंधुर्विप्रबंधु
श्रेकर्वाकृषयःआग्निदेवताद्विपदाविराच्छंदः॥अग्न्युपस्थानेविनियोगः॥

राम

१०९

अग्नेत्वंनोअंतमउतत्राताशिवोभवावरुध्यः॥वसुरभिर्वसुश्रवाअक्षानक्षि
युमतमेरुंदाः॥सोवाधिश्रुधीहवमुरुधाणोअघायतःसमस्मात्॥त
वागोविष्ठदीदिवःसुम्नायनूनमीमहेसखिभ्यः॥४॥ओंचमेस्वरश्चमेयज्ञो
पचतेनमश्च॥यतेन्यूनंतस्मैतउपयतेतिरिक्तंस्मैतेनमः॥स्वस्तिअधाम
धायशःप्रजाविद्याबुधिश्चियंबले॥आयुष्यंतेजआरोग्यंदेहिमेहव्यवाहो॥न
देहिमेहव्यवाहनोनमानमः॥ततोब्रह्मापितत्रैवस्थितारतरेवापतिष्ठेत्॥त
तःकर्ताआचारात्॥मानस्तोकेकुसोरुद्रजगती॥विभूतिग्रहणविनियोगः॥
मानस्तोकेतनयेमानआयोमानोगाधुमानोअश्वेषुरीरिषः॥वीरभानोरुद्र
भामितोवधीर्हविष्मंतःसदमित्वाहवामहे॥इतिसुवविलष्टेनविभूतिंगृही
त्वा॥ऊंआयुषंजमदत्रेतिरुलाडे॥कश्यपस्यआयुषमितिर्केठ॥अगस्त्यस्य

११०

युष्मितिनामौ॥ यद्देवानां यायुष्मितिदक्षिणस्थे॥ तन्मेऽरुक् यायुष्मितिवा
 मस्त्वधे॥ शतायुष्मितिवा मरुशिरसिधारयेत्॥ केचिनोपस्त्रानात्पूर्वविभूतिधार
 णमाहु रिति॥ ततः कर्त्तापरिस्तरणानिविस्तृत्याभिपरिसमृद्धपरिविच्यविश्रानि
 गंधनद्रव्यवधित्वा॥ नत्वाचपुष्पादिभिरलंघ्यनैवेद्यतांबूलचंदनैर्होमये यथातदक्षिनिवेद्य
 णाभावेदुतशेषं घृतादिसहिःकरणंदत्वा ब्रह्माभावेन्यस्मै ब्राह्मणाय दत्वा पात्रा
 वणिप्रक्षाल्य पूर्वक्रमेण ददृशुः स्वयं यस्मिन् येति श्रीविष्णुनत्वा आचम्य
 धृतपवित्रग्रंथिविस्तस्य शुभदेवक्षिपेत्॥ दधत्तु॥ अग्नीषोम स्थांडिलीदुने तम
 तरस्वसमानंतरं दक्षिणमेव सद्यस्कालायां पौर्णमास्याममावास्यायांचतु
 स्रयत्रवायामदिन एव प्रातरहोमानंतरं मन्वाधायेध्मावर्हिदिसंनद्यष्टिप्र
 योक्तं कुर्यात्॥ इति श्रीमत्तु० नारायणभट्टविरचिते प्रयोगरत्ने पार्वणस्थालीपा

११०

था

कप्रयोगहोमसमाप्तः॥ ॥ अथेष्टिप्रायश्चित्तानि॥ प्रतिपद्यविप्रेष्टायां य
 दित्विष्टः समापयेत्॥ पुनश्चणायकृत्सेष्टिः कर्त्तव्या यागवित्तमैः॥ प्रमादादन्य
 त्रौचे स्वयं यजेत स्वाग्नौ वन्यो यजेत चेत्तदा प्रायश्चित्तं पथि कृत्वा होमं कृत्वा
 पुनस्तृतीयादितिथिषु अन्वाधानपूर्वकमिष्टिकुर्यात्॥ अथान्तिपत्रेष्टिप्रय
 गः॥ अन्वाधानपूर्वके स्त्रीरजलाभवतितदापंचमादिदिवसे सद्यस्कालान्वाधा
 नपूर्वकं जुहुयात्॥ अन्वाधानात्परोत्तोरजश्चलाचेत्तांगुहारे स्थापयित्वा प्रति
 पद्यं जुहुयात्॥ सूतकादिनेष्टिरतीता चेदागामिपर्वपूर्वतिथिषु द्वितीयांचतु
 र्यानि वमीचतुर्दशीचविहायान्या सुतामतिपत्रेष्टिकुर्यात्॥ तास्वप्यतिक्रमेण
 नंतरे पर्वणि पथि पद्यागपूर्वकमतिपत्रयागकृत्वा तत्पर्वणोन्वाधानकुर्यात्॥
 तत्राप्यतिक्रमेण अतिपत्रस्य पादकृत्वा प्रायश्चित्तं कृत्वा प्रौढो कोले प्रतिपदि

हिंसयस्का लान्वाधानपूर्वकं कुर्यात् ॥ द्वितीयपर्वतित्कम्यपूर्ववदागामिपर्व
 मध्ये कुर्यात् ॥ तत्राप्यतिक्रमेत्तस्यपि पथिकस्य पूर्वकार्यं ॥ पथिकदिष्टिस्वतंत्रां प्रा
 कपूर्वेषां समानतंत्रं कुर्यात् ॥ तस्याप्यतिक्रम्य तृतीयप्रतिपदि अतिपत्रस्य
 रक्ष्य प्रायश्चित्तं कृत्वा धर्मं चरित्वा प्राप्तकालमिष्टिं कुर्यात् ॥ तस्याप्यतिक्रमे आ
 गामिपर्वपर्यंतं पूर्वोक्तं कुर्यात् ॥ तत्राप्यतिक्रमे स्मार्तशिर्न श्यातितेन विधिना
 पुनः संधानं कृत्वा प्राप्ते पूर्वपितदिष्टिं कुर्यात् ॥ अन्वाधानेष्टिमध्ये चंद्रग्रहणं चे
 दिष्टिदिने हविषा सादनां तं कृत्वा अन्वाधानेष्टिमध्ये चंद्रग्रहणदोषप्रायश्चि
 त्तार्थं मान्यहोमं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य ॥ नवो नवो भवतीत्यस्य सूर्या सावित्री
 चंद्रमास्त्रिष्टुपू ॥ नवो नवो भवति जायमानो ह्माकेतुरुषसा मेयं ॥ भागदेवेभ्यो
 विदधात्यर्थं चंद्रमास्त्रिष्टुपू ॥ अथ मादित्या अंशुमाप्या ययंतिय

राम

११९

यमद्वितमश्चियेतेः पितृवन्ति ॥ तेन नो राजा वरुणो हृदस्पतिराप्या ययंतियुवनस्य
 गोपाः ॥ आभ्यां दे प्रक्षराज्ये नेराहुताहुत्वा अश्वत्थं करणादितं त्रं कुर्यात् ॥ सूर्यग्र
 हणं मध्ये च धाविरसादनां तं तिस्र आज्याहुतयः ॥ तत्राश्व ॥ चित्रं देवानामित्यागि
 रसः कुसः सूर्यस्त्रिष्टुपू ॥ चित्रं देवानामुदगादनीकं च शुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः
 आपाद्यावा ॥ पृथिवी अंतरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्त्वेष्टुषश्च ॥ उदयं जातवेद
 समिष्टस्य कएवः प्रस्त्वएवः सूर्या मुष्टणीक ॥ उदयं जातवेदं स देवं च हतिका तव ॥
 दृष्टा विश्वाय सूर्य ॥ उदयमित्यस्य कएवः प्रस्त्वएव सूर्यानुष्टुपू ॥ उदयमितमसस्य
 त्रिज्योतिष्यं तः उत्तरं ॥ देवं देवत्रा सूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमं ॥ एतै ह्वा अश्वत्थं
 करणादितं त्रं शेषं समारोपयत् ॥ इदं प्रयोगपरिज्ञाते संयहोक्तं प्रायश्चित्तं ग्रंथं तरे
 तु शौनकोक्तं उक्तं ॥ तद्यथा ॥ इष्टिदिने हविषा सादनां तं कृत्वा अन्वाधानेष्टिमध्ये चंद्र

ग्रहणजनितवेणुगुपीहा राशिशो नकोत्तमाज्यादुतिहोमुपस्थानेच करिष्य इति सं
 कल्प्य ॥ अत्राह गोरित्यस्य राहुगणो मत्तमश्चंद्रमागो यत्री ॥ इष्टिमध्ये चंद्रग्रह
 णवेगुणपरिहार्थमाज्यहोमे विनियोगः ॥ ओं अत्राह गोरमन्वातनामत्वष्टरपी
 व्यं ॥ इत्या चंद्रमसो गृहे ॥ स्वाहा ॥ चंद्रमसो दनमम ॥ नवोनवो इत्यस्याः सूर्यो मा
 वित्री चंद्रमास्त्रिष्टुप ॥ चंद्रोपस्थाने विनियोगः ॥ नवोनवो भवति ॥ दीर्घमायुः
 सूर्यग्रहणतु संकल्प्यादौ चंद्रोपस्थाने सूर्यपदप्रयोगं व्यं ॥ उदयमित्यस्याः
 काण्वः प्रसूण्वः सूर्यो नुष्टुप ॥ उदयंतमस्य रि ॥ स्वाहा सूर्याये दनमम ॥ वि
 त्देवानामित्यस्यां गोरसः कुससूर्यस्त्रिष्टुप ॥ सूर्योपस्थाने विनियोगः ॥ वित्रं
 देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य ॥ इतीष्टिमध्ये ग्रहणनिर्णयः ॥ ॥ अन्वा
 धानेष्टिमध्येऽग्नानुगतौ अयाश्चेति मंत्रेण वक्ष्यमाणवत् ॥ पुनः संधानं कृत्वा ॥

राम

११२

मिष्टि

कं मर्षुवस्वस्वो हेति मंत्रेण संकल्प्य पूर्वकं प्रायश्चित्तं संस्मृत्या ज्येन कृत्वा पुनरन्वाधा
 नमिष्टि कुर्यात् ॥ अन्वाधानेष्टिमध्ये प्रयाणोपस्थितौ तु क्यं ता अंगिरस्तोमेति संकल्प्य
 पूर्वकं संस्मृत्या ज्येन कृत्वा अरणादिषु समारोप्य होमकाले प्रतिष्ठाप्य प्रातर्होमपूर्व
 कं कुर्यात् ॥ अन्वाधाय प्रतिपदि प्रमादादिष्टयकरणे तृतीयादिषु प्रातर्होपासने च
 रं संकल्प्य पूर्वकं संस्मृत्या ज्येन वस्तु समस्त्या दृतिमर्हत्वा पुनरन्वाधाय यागं कुर्या
 त् ॥ अथ प्रसंगादत्रैव नियने मितिक प्रायश्चित्तान्युच्यंते ॥ ग्राम्यापरिमितदेशो द
 र्वाग्वहि रायतनादृतश्चेदग्निः स च प्रायश्चित्तसमाप्तिपर्यंतं स्थिति योग्यस्तदा
 इदं तर्कं परदुतर्कं तृतीयनज्योतिषा सविश्रवा ॥ संवेशने तन्वश्च आरुरेधि
 प्रियो देवानां परमेजनित्र ॥ इति मंत्रेण एणयतेने प्रक्षिप्य वा दृति निराज्या हुती
 जुहुयात् ॥ अत्र कामिका ॥ अर्वाकश्चाम्या परसातु बहिरायतनादृतं ॥ प्रायश्चित्तस

मास्यंतं समर्थो जावितु यदि॥ इदं तदस्य वा तस्य रक्षाने ग्रिप्रक्षिपेत्पुनः॥ आज्याहुति
 श्रुतुदयाद्या ह्यास्ये श्रुपूर्ववत्॥ श्राम्याय त्रिंशद्गुले चापस्तंबः॥ श्राम्यापरिमि
 तदेशाद्द्विगयतेनाद्वैतौ पथि कृते ग्रये चरुनिर्वपेत्॥ अशक्तौ द्वादशगृहीतेना
 ज्येन सुचंपूर इवा अग्नये पथि कृते स्वाहेति पूर्णाहुतिं जुहुयात्॥ सुवाहुतिं वा॥
 तदुक्तं कारिकायां॥ अति कृतो यदा श्राम्यापरसनेन लोभवेत्॥ चरुः पथि कृते कार्यः
 पूर्णाहुतिरथः पिवा॥ पूर्णाहुतिं लक्षणं कारिकायामुक्तं॥ आज्यं द्वादशकृत्वस्मृग
 होत्या पूरयेत्सुचं॥ तथा चाऽयाहुतिः कार्या सा पूर्णाहुतिरिष्यते॥ सुव पूर्णाहुति
 वो स्यादित्येके याज्ञिकविदुः॥ याद्यग्निः स्वयं प्रज्वलति तदा उद्दोष्य स्वनातवे दोः
 यद्गन्निर्कृतिममा॥ पशुंश्च मघमावाहजीवनं च दिशो दश॥ मानो हिंसीर्जातवे दोः
 गामश्च पुरुषं जगता॥ अविममदग्नः आयाहि श्रिया मापरिपालय॥ इति मंत्रा

राम

११३

भ्यां समिद्वयमग्ना वा दध्यात्॥ अग्ने श्रमलमूत्राद्यापधाते॥ पुनस्त्वादित्या
 रुद्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्मणो वसुनीधयज्ञैः॥ घृतेन त्वेते नुवो वधयेस्व
 सुत्याः संतु यजमानस्य कामाः इति समिधमा दध्यात्॥ तदुक्तं कारिकायां॥ स्व
 यं जलं चैदुद्दोष्य मास्वेति भ्यां द्वाभ्यां समिद्वयं॥ आधेयमुपधाते तु पुनस्त्वेत्य
 नया समित्॥ ह्यमानाहुतिर्यदि बहिः स्वेदेतदा देवा जने मित्यनेन मीमं मृश
 इपश्च स्वेदेत्याज्याहुतिं जुहुयाद्याहुतिमिश्रं॥ ततस्त्वनमनलोक्षिपेत्॥
 मंत्रौ च॥ देवां जनमग्न्यज्ञं सस्यमाशीरवर्धतां॥ नतिर्घृतेन मुचनुय शो यज्ञ
 पतिमं हसमयते यस्वाहा॥ सुवनपतये स्वाहा॥ मृतानां पतये स्वाहा॥ यज्ञस्य
 वा प्रययो नमया मिमया प्रतिमया॥ इत्यश्वं स्वेदप्रथमां अनुद्यनिमिचयानि
 मनुयश्च पूर्वः॥ समानं यो निमनु संचरंतं इपं जुहोमि नु सप्त होत्राः॥ अ

त्रकारिका॥ आहुतिर्ह्यमाना तु बहिस्त्वं देते वे यदा॥ देवां जनमग्न्यत्ते रूयनेना
 भिमंभ्यतो॥ इति श्रुत्वा हुतिं हुत्वा प्रक्षिपेदनेलेपुनः॥ देवां जनेति सर्वत्र स्फुटं त्व
 भिमंभ्यधविः॥ होतव्या ज्याहुतिस्तत्र व्याहृत्यारव्यः समुच्चयात्॥ यागात्प्राग
 न्वाधानानिर्वापादिषु जातो देवता व्युत्क्रमा यदा ज्ञातस्तदा व्याहुतिमिहुत्वा वि
 हिते देवतां यजेत॥ यागादुर्ध्वं देवता व्युत्क्रमे ज्ञाने तु व्याहृतिमिहुत्वा तं यागेना
 वर्तयेत्॥ यदा त्वप्रकृतौ का विदेवतां यजेतदा व्याहुतिमिहुत्वा प्रकृते देवतायै
 यागमावर्तयेत्॥ अत्रकारिका॥ प्राग्यागाद्युत्क्रमे ज्ञाते इदं कृत्वा यजेतदा॥
 अविज्ञौ विपर्ययो विहितो देवतां स्मरन्॥ इष्टवांस्ततुर्ध्वं तु व्युत्क्रमावगमे
 सति॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा यागं नावर्तयेत्तदा॥ यदा त्वविहितौ का विदेवता
 मिष्टवांस्तदा॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा यागं नावर्तयेत्तदा॥ इदं व्याहृतिहोमा

राम

११४

व्यं॥ अन्यान्यपि प्रायश्चित्तानि॥ कारिकायां॥ पवित्रं यदि नश्ये चेत्स्यात्पवित्रव
 त्ते चरुः॥ यदा हरपक्वं स्यात्तेनैव हविषा यजेत॥ चतुःशरावमात्रं तु पंचेद्दीहिमि
 शोदनं॥ भोजयेत्तेन चाग्नेन चतुरो ब्राह्मणानथ॥ बहुदग्धमदग्धं वा किंचिद
 वयदाहविः॥ शिष्टेनैव पुनर्यागः स्यादा रभ्यादितस्तदा॥ कृत्स्नं दग्धं यदा त
 स्यात्पुनरुत्सादयेधविः॥ स एव यागः कर्तव्यः पुनर्यागस्तनेष्यति॥ मध्या
 त्पूर्वाधातो हतं यदि तुष्टं हविर्भवेत्॥ तस्यैव हविषो वधे मध्यात्पूर्वाधर्तः
 पुनः॥ इध्माधाने कृते दुष्टं प्रधानं हे विरत्रवेत्॥ तस्मिन्नेजुह्यादा ज्ये म
 दुष्टं च न हो स्य॥ एवं समाप्य दुष्टं दत्तं दधु प्रक्षिपेत्पुनः॥ अन्वाधा
 नादिको यागः पुनः कर्तव्य एव तु॥ प्रागिध्माधानतो दुष्टं प्रधानं हविषि
 त्वं॥ तधविः पुनरुत्साद्य पूर्ववत्तत्समापयेत्॥ अंगानां वेधविर्दुष्टं तद

सुप्रक्षिपेत्पुनः॥ स्विष्टकृधविषोदेषः॥ आज्येनैव समापयेत्॥ प्रच्युतैस्तन
 खैः केशैः कीटैर्वामध्यसेवितमिः॥ वसासकशुक्रमज्जास्त्रिमूत्रविटस्त्वद
 दुषकैः॥ श्लेष्माद्यैरपि बीभत्सैर्दुष्टानि स्युः॥ हवींश्चिचेत्॥ मित्रानि चैव सिका
 निदुष्टानि स्युः क्षिपेज्जले॥ सुकैर्द्विघेतैर्तृत्यामाहृत्य नृपाहुं धविः॥ वा
 नस्पृश्यानि मित्रानि प्राग्दंडान्यनलं क्षिपेत्॥ अन्यच्चोशुचि संबंधं मृन्मयं
 मित्रमेव वा॥ भूमिर्भूमितुमंत्रेण प्रक्षिपेद्वतज्जले॥ मंत्रः॥ भूमिर्भूमिमगा
 मासामातामातरमप्यगातु॥ भूयास्मपुत्रैः यशुभिर्यो नोद्वेष्टिसमभियय
 तामिति॥ संसृष्टेयस्य गृह्णाग्निरन्यगृह्णाग्निनादि॥ चरुर्विविचये कार्ययद्वाप
 ण्डित्तिर्भवेत्॥ अग्निगुणभवेदेषु विविचितादिकौ गुणः॥ चरुः क्षमायकतयो
 गृहदाहेषु वैभवेत्॥ शवाग्निना तु संसर्गे कुर्वति शुचये चरुं॥ पचनाश्लेष्म

राम

११५

सर्गसंवर्गयि चरुर्भवेत्॥ वैद्युतेन तु संसर्गे कुर्यादप्सु मते चरुं॥ प्रायश्चित्तचरु
 स्त्रानेवा पूर्णं हुतिरिष्यते॥ पर्वण्योत्थाश्रयो तेन कुर्याद्भूते चरुं॥ पर्वणि ब्र
 तलोपेतु कुर्याद्भूतपते चरुं॥ समानं तंत्रं कुर्वति पावणेन तु कर्मणा॥ अह्ना ग
 यणे श्रीयात्र वा ज्ञेयं स्तुतैस्ततः॥ वैश्वानराय कर्तव्यः चरुं पूर्णं हुतिस्तुवा॥ द्वि
 षद्वेदादामुक्ते तत्राप्येव चरुं भवेत्॥ कपालनाशे पेषस्या तेष्ववणा कर्मनामनि
 कपालं तद्वैद्विजं प्रागेव श्रवणाद्यदि॥ तदा तंत्रोक्तं तंत्रेण कपालसंदधात्यथ॥
 अभिप्रोद्यमंद्याभ्यामपूरुतस्प्रक्षिपेदथ॥ तच्चैदं शुचि संबंधं माप्यामवशि
 प्पज्जले॥ मिथेद्यदि पुरे लाश उद्दृष्टं दधवायदि॥ किमुपतसि मंत्रेण बहिष्ये तं
 निधाय तु॥ अभिमंत्रयते तंतुमाहिंसीरिति मंत्रतः॥ श्रूयते मृतशब्दश्च यजमा
 ने तु जीवति॥ अग्नये सुरभि मते चरुः पूर्णं हुतिस्तुवा॥ अथ यस्य बधूगो वा

जनयेच्चैद्यमौतनः॥ समरुद्धश्च संकुर्यात्पूर्णमिहृतिमयापि वा॥ समानुद
समिन्नाशेयनराधेयमिच्छते॥ श्रोतोक्तमविरोधन्यन्मृग्यतुशतशस्त्रिद
प्रायश्चित्तं विशेषस्य यत्र नोक्तो भवेद्विधिः॥ होतव्याज्याहुतिस्तत्र भूभुवस्व
रितीह तु॥ निमित्तानंतरं सर्वे प्रायश्चित्तं भवेद्विह॥ प्रागेवात्मयते दोषो आ
ज्यं संस्कारतो यदि॥ प्रायश्चित्तं भवेदाज्यं संस्कारानंतरं तदा॥ व्युत्क्रमो दे
वतानंतु संकेत्यादौ भवेद्यदि॥ मंत्राणां व्युत्क्रमस्तद्धोमादौ भूतु भवेद्य
दि॥ मध्यासुर्वाधातश्चेति व्युत्क्रमो स्य भवेद्यदि॥ द्वयोः व्युत्क्रमस्य द्वे
तयापि निर्वपेणादिषु॥ यद्देवोक्तं वा ब्रह्माजुह्यात्तु सुवाहुतिः॥ यन्म
ख्यं स्वर्गहेद्व्यहोमकैर्देवैर्ददाति तत्॥ यजमानस्तजुह्यात्तु ब्रह्माभावे सु
वाहुतिः॥ कस्मैवि द्वाह्मणायास्मिन्नपक्षे द्वयं ददाति तत्॥ होतव्ये काहुति

राम

११६

आत्रव्याहृत्यारव्यैः समुच्चयात्॥ सर्वत्रैवं प्रायश्चित्तं नृपं जपहोमं वा ब्रह्मेव कुर्या
त्तु जुहोति जपतीति प्रायश्चित्ते ब्रह्माणमिति सूत्रे दुक्ते॥ तदभावे तु यजमा
नः समानन्यायत्वात्॥ यत्र स्वकाले कर्माकरणनिमित्तं प्रायश्चित्तमुक्ते॥ तस्मि
न्प्रायश्चित्ते कृतेऽनीतं कर्म कार्यं न वति मृतभेदः॥ तदुक्तं कारिकायां॥ प्रा
यश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्म वे॥ कार्यमित्येक आचार्यनित्येन तु विप
श्चित्तः॥ कर्म समाप्ति समये अंगलोपे जाते॥ अज्ञाते वांगलोपे प्रजापति प्रा
यश्चित्तमाह॥ प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्येवेता ध्वेषु यत्॥ स्मरणे देवतदि
हृणोः संपूर्णस्यादित श्रुतिरिति एव मन्यान्यपि प्रायश्चित्तानि यथांतरतोऽ
वगंतव्यानि॥ ॥ इति श्रीमद्गुरोर्मे श्वरस्तु॥ प्रयोगरत्ने दृष्टि प्रायश्चित्त
निर्णयमिति क प्रायश्चित्तानि॥ ॥ ३१॥ ॥ अथ सकल कर्म साधारण परिभाषा

तत्रकारिका॥ आर्ज्यैकद्वयैकेहोमेस्याच्चेदाज्यपरिग्रहः॥ स्यात्परिस्तरणं तत्र
 ताकृतमिति स्थितिः॥ नोच्चारयति यत्राज्यपदं कर्मसु सत्रकृतम्॥ अनादिष्टा
 ज्यहोमेष्टु तत्र नित्यापरिस्तरतिः॥ सर्वस्मिन्पाकयज्ञे तु आर्ज्यभागे कृता कृ
 तो॥ सर्वेषु पाकयज्ञेषु भवेद्दुह्मा कृता कृतः॥ धन्वंतरि मखे ब्रह्मा नित्यश्रुत
 गवे तथा॥ उच्येहोम क्विन्मोक्विन्मंत्रेण सूत्रकृतम्॥ नोमयं यत्र तत्र षं
 हवनं नाम धेयतः॥ नैकेकां च न पश्येयं चोलादावाश्रितो यदा॥ तदाग्निरि
 द्दृश्याद्यै होतव्या इति स्मृतिरिष्यते॥ पात्रासादन इच्छातः आर्ज्याधि श्रवणा
 दि च॥ सुवादि मार्जनं च धर्मरज्जुं प्रहरणं तथा॥ पूर्णपात्रं भवेन्नित्यं माज्य
 स्यात्पवनं तथा॥ इत्यानादेश आर्ज्यस्यादनुक्ते साधने सुवः॥ जपानुमत्र
 णमेव उपस्त्वानाभि मंत्रणे॥ मंत्रायः कर्मकरणे गृह्य कर्मण्युपां शुषुट्॥

राम

११७

इदं कार्यमनेनेति न क्वचिदृश्यते विधिः॥ लिङ्गादेव दमर्शत्वं येषां ते मंत्रसंज्ञिताः॥
 मंत्रांते कर्मकर्तव्यं मंत्रस्य करणत्वं तः॥ कर्मादितौ तु मंत्रस्याप्यावृत्तिर्गृह्य कर्मणि॥
 मंत्रोक्तदेवतानां तु तूष्णीमेवाय निर्वपेत्॥ चतुरश्वतुरा मुष्टी श्रावणं च तथा भ
 वत्॥ सहवश्रपयेत्तत्र नास्ति व्युहरणं तथा॥ आदिष्टमंत्रहोमेषु सर्वत्रैव प्रतीयता
 मिति॥ कृताकृतं कौक्ल्यिकं॥ उच्येति गृह्य सूत्रकारः॥ क्विन्मोहोममाह॥ य
 यासावित्रे ब्रह्माण इति क्विन्मंत्रेण हययाऽअग्नेन य सुपथारयि अस्मानि
 ति चूत सुभिरिति॥ यत्र तु न नाम तो न वा मंत्रो होम उच्यते॥ केवलं तस्मिन्
 दिना देवता विधानं॥ यथा प्राजापत्यस्य स्त्राली पाकस्य दुह्वाभ्याश्चरवदु
 स्यादौ तत्र चतुर्थ्यं तेन देवतानाम्माहोम इत्यर्थः॥ अनेक इति यथा॥ आयाय
 णोश्च युजा कर्मणि यदा श्वयुज्या क्रियाते तत्र तयोरेककालता॥ जपेति जपाद

पुषट् सुयस्मृतीयोमंत्रउक्तस्यलक्षणमेतत् ॥ लिङ्गादर्थप्रकाशसामर्थ्यात् ॥
 इदमर्थं त्वं तत्कार्यार्थं ॥ न तु मंत्रसामान्यलक्षणमिदं अथापि अतिव्या-
 प्यादिदोषोपपत्तेः ॥ तस्माद्विशेषस्यैव मंत्रस्य लक्षणं ॥ एवं च मंत्रशब्दोऽर्थः
 सामान्यार्थविशेषार्थश्चेति मगवानुयोज्य दृश्यते कर्मकर्तृरंगं न त्वंच्यते ॥
 दक्षिणस्तत्रविज्ञेयः कर्मणोपारगः करः ॥ यत्रदिग्भिर्मोक्तो जपहोमादि-
 कर्मसु ॥ तिस्रस्तत्रदिशः शस्ता एं दी सोम्या पराङ्गिता ॥ अपराजितोऽंशा-
 नी ॥ ओसी ॥ उर्ध्वः प्रक्षोवा नियमायत्र नोच्यते ॥ तदासीनेन कर्तव्यं न प्रदे-
 न नतिष्ठता ॥ तथा ॥ अनोदेशस्वयं कर्ता सर्वत्र त्विकपुरोहिताः ॥ प्रा-
 लतासाधनानां प्राक्संस्मृत्यं च कर्मणां ॥ तथा ॥ अविज्ञातस्वरामं त्रः प्र-
 योक्तव्याः प्रयोक्तुम् ॥ एकश्रुत्येव होमेषु विज्ञाताश्च विज्ञाताश्च विकल्प्यते ॥

राम

११८

यस्मिन्नेत्रेन पठितः स्वाहाकारो भवेद्यदि ॥ त्वहां तेन प्रयोक्तव्यो होम-
 पुप्रणवादिक् ॥ यत्र स्वास्यस्य चं शब्दात्तत्रैवं होम इष्यते ॥ ऋगंते तत्र
 होतव्यं स्वाहाकारं पठेत्ततः ॥ गानीयस्यस्य चं मंत्रं तदनुपदेशतः
 ॐ भूर्भुवःश्चेति तिस्रो व्याहृत्यो जपेत् ॥ अभिश्च होमेति स्मृतिश्च
 तुर्यास्या समाहितः ॥ अथ प्रयोगमंत्राणां षड्विधं लक्षणं स्मृतं ॥ जपा-
 नुमंत्राणां यायानाभिर्मंत्रस्तथैव च ॥ उपरुक्ता कर्मकरणेषु दुपां शुप्रयो-
 गतः ॥ जपमुच्चारणं विद्यात्तु मयार्थमपि ददुवेत् ॥ अर्थतः कार्यलाभ-
 श्चदर्थ एव कृतो भवेत् ॥ मंत्रमुच्चारयन्नेव मंत्रार्थं तेन संस्मरेत् ॥ शो-
 षणं तन्मना भूत्वा स्यादतदनुमंत्रणं ॥ एतदेवाभितं त्रस्य लक्षणं च

क्षाणधिकं॥ अदिः संस्पर्शनाधिक्यात्ते देवा व्यायनं स्मृतं॥ उपस्थानं त
 देवस्यास्य एति स्त्वन संयुतं॥ बाह्यं कर्म यदेतेषु कर्म काले क्रियेति यत्
 कर्मणः कुर्यात्तस्य विहितार्थप्रकाशनां॥ मंत्रेण कृत्वा मंत्रांते क्रियते कर्मय
 पुत्रा तथा॥ प्राजापत्यमुपांशुस्या मध्यं सावित्रमेव च॥ कृताकृतं ब्रह्म
 वरणं ब्रह्मना ज्यस्य सस्कृतिः॥ संमार्गस्य वदयोश्च आज्यमागौ परिस्त
 तिः॥ ब्रीहीणामवद्या तश्च तंडुलेषु कृताकृतः॥ इवीभूतघृतस्यापि विलाप
 नविधिस्तथेति॥ अत्र विहितं कर्म पवित्रपाणि कुर्यात्॥ यदा ह हारितः॥
 जपहोमहराद्येते असुरादिव नृपिणः॥ पवित्रं कृत्वा शिखुर्जित कृतं हस्त
 स्य विद्वंति दिशो दश॥ अग्निः॥ उक्ताभ्यामपि पाणिभ्यां विप्रैर्दर्मपवि

राम

११९

नेके॥ धारणीये प्रयत्नेन ब्रह्म ग्रंथि स मन्त्रिते॥ ब्रह्म ग्रंथि लक्षणं॥ गरुड
 पुराणे॥ अस्तन्यो वैष्णवो मागो ब्रह्म ग्रंथि विमिश्रितः॥ सक्त स्रंदक्षिण
 कस्य पवित्रमधिधीयते॥ तद्ब्रह्म ग्रंथि मस्योक्तं पवित्रं वेदवेदिभिः॥ पवित्र
 कर्तुरग्निमुख प्रवेशो ब्रह्ममार्गतिः॥ पवित्रदर्भ संख्या च तत्रैव॥ सप्तभिः कु
 शपिंजले कुर्याद्ब्रह्म पवित्रं॥ पचभिः श्रवियस्येव चतुर्भिस्तथा विदेः॥
 द्वाभ्यां शुद्धं विहितं मितरांतयेव च॥ माकांडेयस्तु॥ चतुर्भिर्दर्भपिंजले
 ब्राह्मणस्य पवित्रं॥ एकैकन्यूनं मुद्दिष्टं वर्णवर्णयथाक्रमे॥ सर्वेषां वा नैव
 द्वाभ्यां पवित्रं॥ ग्रंथितं न वा॥ त्रिभिस्तु शांतिके कार्ये पौष्टिकं पंचमिस्तथा॥
 चतुर्भिर्गमि चारव्यं कुर्यात्पवित्रं॥ हेमपवित्रं विशिष्य प्रशस्तमुक्त
 हमाद्रौ॥ अन्यानि च पवित्राणि कुशदूर्वात्मका विव॥ हेमात्मकपवित्रस्य ह्य

कां नार्हति वै कला मिति ॥ इव जनेनाहुति प्रमाण भेद उक्तः ॥ सिधांत शखरे
 कर्ष प्रमाण मा ज्यस्या मधुक्षीरं च त्समं ॥ तंडुलानां ॥ शुक्ति मात्रं पाय संप्रसृतः
 समं ॥ कर्ष मात्राणि मध्याणि लाजा मुष्टिमता मताः ॥ अन्नं ग्रास समं ग्राह्यं
 शाकं ग्रासारधमात्रकं ॥ मूलानां तु त्रिभाग स्यात्कंदानां मष्टमांशकः ॥ इक्षुः
 पर्व प्रमाणं स्यादंगुलं द्वितयं लताः ॥ प्रादेश मात्राः समिधे व्रीहिणां मेज
 १ समाः ॥ तिल सत्कुक्कुटादीनां मृगी मुप्रमाणतः ॥ पत्र पृष्ण फलानां तु स्व
 मानाहुतिरिष्यते ॥ त्वद्वि श्रीखंडकस्तूरी कुंकुमागरु कंदमाः ॥ हरिमंथस
 माः प्रोक्ताः गुग्गुलुर्वदरी समः ॥ आहुतीनामिदं मानं कथितं वेदवादिभिः ॥
 इति ॥ हरिमंथश्रृणकः ॥ मृगी मुद्रालक्षण मुक्तं ॥ तत्रैव स्यात्त्रिमुद्रा मृगी मु
 द्रालेखे स मुक् फलप्रदेति ॥ अरणिज न्यादेर ग्रेरुतमादित्वमुक्तं ॥ तत्रै

राम

१२०

वउतमो अरणिज न्याग्निर्मध्यमे ॥ सूर्यकांतजः ॥ उतमः श्रोत्रिया गारा
 न्मध्यमः स्वगृहादिजः ॥ एतमग्निं ताम्रसौवर्ण रजतादि पात्राभ्यां प्र
 णयेत् ॥ तथा चोत्रिः ॥ पात्रांतरेणापि हिते ताम्रपात्रादिके शुभे ॥ अ
 ग्निप्रणनमं कुर्याच्छ्रविसदृशे पिवा ॥ आपस्तंबः ॥ नाप्रोक्षितमिध
 नमग्रावादध्यात् ॥ बहिरर्थकुशाभावे प्रतिनिधयः ॥ स्मृ सूर्यसारे ॥ बहि
 काशमयं ग्राह्यं न लक्ष्यते कुशादि ॥ शोर्वचमूतवा श्रेव बाल मुजा जुनेश
 वः ॥ सुगंधितेर्जुनादारद्वीक्षीरदुमा अपि ॥ यद्वा सर्वतृणभ्यो पिशस्ववर्हि
 र्यथैषितं ॥ शुष्कमूलं द्रव्यमूलं दुर्गंधितृणवर्जितं ॥ शातातपः ॥ समित्कु
 शफलादीनि ब्राह्मण स्वयमाहरेत् ॥ शूद्रा नीतैः क्रियः ॥ कृतेः कर्म कुर्वन् यज
 त्वधः ॥ विष्णुः दर्शश्चावण मासस्य समं त्रोट्यारिताः कुशाः ॥ आयातया मा

लोके पाणि योज्याः सर्वकर्मसु ॥ वर्षमिति शेषः ॥ कुशात्पादनमंत्रमाह ॥ कश्यपः श्रु
 चो देशविभूत्वा छिन्वा पूर्वोत्तरा मुखे ॥ ओंकारेण वमंत्रेण कुशान् स्पृष्ट्वा द्विजोत्त
 मः ॥ विरिचिना सहोत्पन्न परमेष्ठिभनसर्गजः ॥ नुदपा पाणि सर्वाणि दर्भस्वस्तिकरो
 मम ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य ततः पूर्वोत्तरा मुखे ॥ हुंफटकारेण दर्भोक्तं स ह्यस्त्रिंशः
 मुधरेत् ॥ हारितः ॥ अस्त्रिंशान्यान् वित्रांश्च समूलान् कोमलां शुभान् ॥ पितृदेव
 द्विजोर्ध्वं हि समादद्यात् कुशान् द्विजः ॥ इध्मश्चक्षुः ॥ मरीचिपालाशः रवादिरे
 श्वस्यः उशमीव टउदुंबरः ॥ आपामार्गं कंदूर्ध्वं ॥ मासेन सस्यमावास्यातस्य
 दर्भश्चिमेमः ॥ अयातयामा स्तोदमानि योज्यास्तुः पुनः पुनः ॥ गोमिलः ॥ कुशम्
 लोत्थितो ब्रह्मा कुशमध्ये जनार्दनः ॥ कुशाग्रं करं विंशतिपो देवाव्यवस्थिताः
 हारितः ॥ चित्तो दर्भाः पश्चिदर्भाः ये दर्भा यज्ञभूमिषु ॥ स्तृणासनपिंडेषु षट्कुशा

राम

१२१

न्यपरिवर्जयेत् ॥ ब्रह्मज्ञेषु ये दर्भा ये दर्भाः पितृतर्पणे ॥ हतामूत्रपुरीषाभ्यां तेषां
 त्यागो विधीयते ॥ मार्कंडेयः ॥ कुशपाणि सदा निष्ठे ब्रह्मणे दर्भवर्जितः ॥ स
 नित्यं हेति पापा निमूलाराशी मिवानलः ॥ कुशाश्चैत्यपरं विदुः ॥ दश द्वादश व
 गुल्यः समाः पंचदश स्मृताः ॥ नात्वे गुष्टाः सत्त्वचश्च सा द्वादध्मो ह्योत्तमाः ॥ ब्रह्म
 पुराणेषु ॥ शमी पलाशान्यग्राधपुष्टा वैकृतौ दुर्वाः ॥ अश्वत्था दुर्बरा बिल्वः च
 दनः सरलस्तथा ॥ सालश्च देवदारुश्च खदिरश्च वयजः ॥ या ॥ दक्षिणां शिवि
 षठ्तो महाभारते ॥ वेदोपाधिषट्चैव सर्वकर्मसु दक्षिणा ॥ सर्वानुप्रवा
 दिष्टा भूमिर्गोशकंचनं ॥ वेजयापः ॥ शिवने चोद्वेयस्मात्तस्मात्तस्यित
 वल्लभा ॥ अमंगलं तद्यत्नेन देवकार्येषु वर्जितं ॥ अन्यच्च ॥ यज्ञोपवीतं द्वेधा
 यज्ञोत्तस्मार्तकर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं वस्त्राभावे तद्विध्यते ॥ ६ सदापवी

तिनामा व्यसदावधशिखेन च॥ विशिखो व्यपवीतश्च यत्करोति न तत्कृतमिति॥
 अत्र पूर्वाधनसदाशुद्धवशां सुरूपार्थता॥ उत्तरार्धेन विपर्यायं निंदाद्वारेण साशि
 खा॥ सोपवीताभ्यां कर्तव्यं कर्म तिकीर्तनात्कर्मार्थता॥ एवं च कर्मकाले शिखा
 बंधोपवीताभावे कर्मगलोपनिमित्तं पुरुषार्थलोपनिमित्तं चेष्टायश्चित्तं ह
 यं भवति॥ दर्शपूर्णमासयोः शिवानृतवदने॥ कर्मणि बहिस्तु पुरुषार्थलोपनि
 मित्तमेकमेवेति विवेकः॥ संग्रहे॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनु कल्पेन वत्तते॥
 समाप्नोति फलं तस्य परत्रेति श्रुतिस्मृतिः॥ बहुल्यं वा स्वगृह्योक्तं यस्य यत्क
 र्म बोधितं॥ तास्य तावति शस्त्रार्थकृते सर्वः कृतो भवेत्॥ कर्मविशेषः अग्नि
 नामानि॥ पावको लौकिको ह्यग्निः प्रथमः संप्रकीर्तितः॥ अग्निस्तु मरुतो ना
 मगर्भाधाने विधीयते॥ ततः पुंसवने ज्ञेयपावमान्यस्तथैव च॥ सीमंते मं

राम

१२२

गलो नाम प्रबलो जातकर्मणि॥ नास्ति वै पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने तु शुचिः स्मृतिः॥
 सभ्यो नाम सर्वो लितुवता देशसमुद्रवः॥ गोदाने सूर्यनामाग्निर्विवाहयोजको
 मतः॥ आवसथ्ये द्विजो ज्ञेयो वैश्वदेवतु पुष्पकः॥ प्रायश्चित्ते विटश्चैव पाकय
 यषु पावकः॥ देवानां हव्यवाहश्च पितॄणां कव्यवाहनः॥ शान्तिके वरदः प्रोक्ता यो
 हि केवलवर्धनः॥ पूर्णहुत्या निलो नाम क्रोधोऽग्निश्चाभिचारिकः॥ वश्यार्थका
 मदानां मवनदा हेतुदूषकः॥ कुक्षौ तु जातरो ज्ञेयः कव्यादो मृतदाहने॥ व
 वल्लिनामालक्षहोको रिहो मेहुताशनः॥ समुद्रवा उवा ह्यग्निः क्षये संवर्तक
 स्तथा॥ ब्रह्मा वै गार्हपत्यश्च ईश्वरो दक्षिणस्तथा॥ विष्णुर्वाहनीयस्तथा
 अग्निर्होत्रयोऽग्नयः॥ ज्ञेयमग्निनामानि गृह्यकर्म समाप्नोतु॥ स्मृत्यर्थसा
 रा॥ बहुशुक्लं धनेनाग्नौ सुसमिधे विधूमके॥ सांगारेलिहाने वहोतव्यं नान्य

शाकचिता। सुवः सुमादिप्रकृतिरक्षाः स्मृत्यर्थसारे। जूहूपालाशुपमदाश्वधा
 वेकं कृती ध्रुवा। यद्वा सर्वस्वः कार्याः एतेषामन्यदृशजाः। श्रमामिया सुवः का
 र्याः सर्वा विभूतिरक्षाः। तदभावे यथा लोभमन्ययजेयदृशजाः। खादिरस्तसु
 वः कार्यः शम्पा प्राशित्रमेक्षण। खादिरमुसलः कार्यः पालाशस्यादुखलः। य
 द्वा मोवाकणो कार्या तदभावे न्यदृशजाः। मुख्याभावे तु रदृशद्वय प्रतिनिधी
 यते। यावद्यावत्सदृशं तत्तदेव हि गृह्यते। संग्रहे। प्रशस्तो पूर्णपात्रार्थो दा
 रुकां समयो मरेव। खादिर ए सुवः कार्यः पालाशेन जुहुमवेतु। त्वम्प्रदेशवि
 लोस्यातां मन्ये वायसि ये दुमः। तदभावे पलाशस्य पूर्णभ्यां ह्येतदेव हि विः। प
 लाशपूर्णभावे तु पूर्णैर्विष्यलोद्वेः पूर्णपत्रं मध्यमं। मध्यमेन पूर्णेन जुहा
 तीति श्रुतेः। चमसंवापणीतायाः कां स्य पात्रमया पिबा। घटनाप्रकारः संग्रहः।

राम

आयामं पंचधा कृत्वा द्विभागं पात्रमुच्यते। त्रिभागं दंडमित्याहुर्तदा हायामल
 क्षणं। पात्रायामोर्धतः पात्रविस्तारश्च तदधतः। ग्रीवाविस्तारस्तथा स्याधा
 द्विलस्योच्छ्रायद्व्यते। विस्तारद्विगुणं पात्रं ग्रीवाविस्तारमधतः। अन्यानितु
 लक्षणा निविस्तारमयेन नोक्तानि। तथा। काम्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्येनेमि
 तिकेचसः। काम्यपुपक्रमो दूर्ध्वमन्ये प्रतिनिधिर्विदुः। न स्यात्प्रतिनिधिर्मत्र
 स्वाभिदेवाग्निकर्मसु। सदेशकालयोर्नास्ति नारणैरग्निरवसः। नाभाव
 स्य प्रतिनिधिरमावीतरमिष्यते। नापि प्रतिनिधातव्यं निषिध्यवत्ककुत्रचि
 त्। इत्यादितथा। सकालादुत्तरांगेणः कालः सर्वस्य कर्मणः। तथा। कुशाद
 र्यादयो मंत्रा ब्रह्मणश्च बह्वैः श्रुताः। तेन निर्माल्यतां यांति विनियोग्याः पु
 नः पुनः। कुशाः षट्सुतु निर्माल्या दद्याद्या अभिवारके। मंत्रास्तत्र च

दार्थब्रह्मणः प्रतमोजिनः ॥ षट्सुतर्पणश्राद्धासनभोजनमूत्रपूरीषकालधा-
 रणेषु ॥ तत्राभिवारिके ॥ कृतं कर्म विहितं कर्म विष्णुवर्पणं कार्यं ॥ तथा च बृहन्ना-
 रदीये ॥ विष्णुवर्पितानि कर्माणि सकलानि भवन्ति हि ॥ अनर्पितानि कर्माणि
 मस्मन्नित्यसहव्यवतु ॥ नित्यनैमित्तिकं काम्यं यच्चान्यमोक्षसाधनं ॥ वि-
 श्वाः समर्पितं सर्वसात्त्विकं सफलं भवेत् ॥ गीतायां ॥ यत्करोषियदश्रासि-
 यज्जुहोषिददासियतु ॥ यत्तपस्यसि कौतयेतत्कुरु धर्मदर्यणं ॥ मिति विहित-
 मिति विशेषः ॥ इत्यादि ॥ एवमन्या अपि परिभाषा ज्ञेयाः ॥ ॥ ॥ इति श्री-
 ॥ प्रयोगरत्ने परिभाषा प्रकरणं ॥ ॥ अथ गर्भाधानाद्याः संस्कार उच्यन्ते ॥
 ॥ ॥ ॥ ॥ तत्र प्रथमं गर्भाधानं मासादौ दुष्टे सति गर्भाधानस्य शान्तिपू-
 र्वकं कर्तव्यं ॥ शान्तिकं यत्तु दुष्टकालाद्युच्यते ॥ प्रथमं गर्भाधानं चैत्रयेष्टा

राम

१२४

षाट्मादपदकार्तिकपौषाशुभाः ॥ आश्विनो मध्यमः ॥ शेषाः शुभाः ॥ केचिद्देशास्व-
 फाल्गुणपूर्वाध्यायोरधमत्वमुक्तं ॥ तिथिषु प्रतियच्चतुर्थदिश्येत्तमीहादशीचतुर्दशी
 पौर्णमास्यमावास्या अशुभाः ॥ शेषाः शुभाः ॥ केचित्सप्तम्येकादश्यावशुभे अष्ट-
 माहादश्याशुभे इत्युक्तं ॥ वारेषु रविमौममंदकारा अशुभाः ॥ अन्ये शुभाः ॥ केचि-
 त्सोमप्यशुभा उक्तं ॥ नक्षत्रेषु भरण्यादपुष्याश्लेषापूर्वाज्येष्टामूलपूर्वाषाढा
 पूर्वाभाद्रपदा रेवत्याः अशुभाः ॥ वित्रा विशाखा श्रवणा श्विनी मघा स्वाती यामध्य-
 माः ॥ अन्यानि शुभानि ॥ केचित् कृत्तिका पुनर्वसु नृगधारे रेवत्याप्यशुभाः उक्ताः ॥
 एवं च तामध्यमं ॥ एवमन्यत्रापि ॥ योगेषु व्याघातस्याघानवनोऽयोगं डाति-
 गंडयोः षट्षट्शुलस्य पंचदशपरिघपूर्वाध्यायवैद्यतियगीपातश्चैत्रशुभाः ॥
 चित्रमध्यमं ॥ अन्ये शुभाः ॥ करणानि विहितं विना सर्वाणि शुभानि अन्यद्भवेत्

विभक्ते आद्यो माग शुभः॥ द्वितीयो मध्यमाः॥ तृतीयो दुष्टः॥ एवं रात्रौ॥ सूर्योदयास्त
 मया व शुभो॥ रवि संक्रमण दधो नाडि चतुष्टय मूर्ध्वं वात्य शुभं॥ संक्रांती दग्ध दि
 ने शु शुभं॥ रवि चंद्रो पराग योरप्य शुभं॥ संध्योपपूव शावा शौच शुभं चतुर्गोनश्च व
 तुथष्टिम द्वादश स्त्री चंद्रजीर्ण रक्ते नील मलिन रुक्म वसेषु पाण्डिते पुन शुभं॥
 संमार्जनी काष्ठ मृत्तुणाग्नि शर्प जुष शुका शूते लोह पाषाण शस्त्रादि धातु रिण्यार
 ते युक्ते देशे वा शुभं॥ देहली द्वार रथ्या पितृ मातृ गृहे शुभं॥ उर्ध्व स्थिता यानि
 द्विताया आ शुभं॥ पित्रादि सखि स्वभृत मिदृष्ट मशमं॥ शय्या दो शुभं द्रुत्या दिज्ञे
 यं॥ दुष्ट मासा दौ प्रथम रजो दर्शने तांबूल मक्षणादि मंगलाचारं न कुर्यात्॥ द्वि
 तीये तु शुभे तत्र कुर्यादिति केचित्॥ प्रथम रजो दर्शने द्वितीयं प्रतीक्ष्य तस्मिन्
 प्य शुभं दिक्षरेण शांतिं कुर्यादित्यपि केचित्॥ प्रथम एव यथा शक्ति शांतिं चरे

राम

१२५

द्वितीये॥ अत्रैक स्मिन्नप्य शुभे वक्ष्यमाण शांतिः कार्या॥ द्वितीय शुभ सन्निपाते तु त
 स्मृति वद् शुभं निरासार्थं वक्ष्यमाण हति संख्या दिविष्ट ध्या कार्या यथा शक्ति या
 दिज्ञेयं॥ इति शुभा शुभ विचारः॥ अथ शांति रूच्यते॥ तत्र एवं विनायकं पूज्य गृहा श्र
 वविधानतः॥ कर्मणां फल माप्नोति तीया ज्ञवल्क्येन कर्म फल सिधा वविघ्नार्थं तेन
 ग्रह यज्ञस्या नावश्य कोक्ते रिह च शौनकेन आर्त वा नांतु ना राणां शांतिं वक्ष्यामि॥
 शौनके इत्यप कर्म्य ग्रहा तिथ्य पुरःसर मिति प्रकरणे के रावश्य क्त्वा देक देश का
 ल कर्तुणां च विशेष वचना भावे तत्रैक कर्तव्यत्वात् ग्रह मुख पूर्व क प्रयोग उच्यते॥
 रजो दर्शनानंतरं पंचमादि दिने चंद्र तारा द्यानु कूल्ये शुचि देशे सुस्ना तायाप ल्या
 युतः पतिः प्राङ्मुख उपविश्य प्राणा नाय म्ये देश कालौ संकीर्त्य मम पत्न्याः प्रथम
 रजो दर्शने अमुक दुष्ट मासादि स्मृति सकला रिष्ट निरासनं दारा श्री परमेश्व

१२६

रप्रीत्यर्थस्युहमरांशोनकोकांशंतिकरिष्येइतिसकल्य॥गणेशपूजनपूण्या
हवाचनगौर्यादिषोडशमातृकापूजनब्राह्म्यादिसप्तमातृकापूजननौदीया
धानि।कृत्वाशांतंदांतंकुटुबिनंमंत्रतत्रसंमाचार्यकाह्मणंचजपहोमार्थम
ष्टोचतुरोवाक्त्रिजोपिचूत्वागंधादिनापूजयेत्॥ततःआचार्यगृहेशान
देशशुचौमहीद्यौरितिस्मृतिस्पृष्टामहीद्योःपृथिवीचनइमंयज्ञमिमिश्र
तां॥विष्टतांनोभरीमभिः॥ओषधयःसमितिद्रोणप्रमाणतदक्षिणेत्तरत
श्चतयेवस्मृतिस्पृष्टाब्रीहिभिर्मध्येतदक्षिणेत्तरतश्चस्पृष्टदेशेओषधयः
संबद्धंतेसोनेसहराजा॥यस्मैकृष्णातिब्राह्मणस्तंराजंन्यारयामसि॥इ
तिमंत्राद्याराशिचयंकृत्वातेनैवक्रमेणराशिचयेनवमकलशंमभ्यर्च्य
मंत्रयेमाकलशेधितिमंत्राद्यास्थापयेत्॥आकलशेषुधावतिश्येनाव

राम

१२६

मविगाहते॥अभिद्रोणकनिकदत्त॥एवंसर्वत्रमंत्राद्यतिः॥ततःप्रसुवआपद्रु
तिनवचस्यसूक्तस्यसिंधुक्षित्प्रियमेधोजगती॥कलशेषूदकपूरणेविनियो
गः॥प्रसुवआपोमहिमानमुत्तमंकारुर्वाचातिसदनेविवस्वतः॥प्रसप्तसप्त
त्रिधाहिचक्रमुःप्रसृत्वेरीणामतिसिंधुरोजसा॥प्रतेरददरुणायतवेपथ्वसि
धायद्वाजांअभ्यद्वरत्त॥भूम्याअधिप्रवतायासिसानुनायदेवामयंजगता
मिरज्यसि॥दिविस्वनोयततेभूम्योपर्यनंतशुभमुदियतिमानुना॥अ
न्नादिवःप्रस्तनयतिवृष्टयःसिंधुर्यदेतिवृषभोनगरुवत्॥अमितासिंधोशि
शुभिन्नमातरोवाश्राअर्षतिपयसेवधुनवः॥राजेवयुधानयसिस्त्वमित्सिचोय
दासामयंप्रवतामिश्रसि॥इममेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुडिस्तामंसचता
परुषाया॥असिभ्यामरुद्धेवितस्तयार्जकीयेष्टुष्टासुषोमया॥त

शमया प्रथमं या ते वे सजः सुसर्तु सरे या श्वेत्या त्या ॥ त्वंसिंधो भूपा गोमतीं
 मुमे हत्व वा सरथं या मिरीय स ॥ त्रैजीत्ये नीरु शती महिवा प रिजया सिभो
 ते रजीसि ॥ अदध्यासिंधुरपसामपस्तमाभानचित्रावपुषीवदर्शता ॥ स्वश्चासिं
 धुसुरया सुवासा हरण्यया सुहृता वाजिनीवती ॥ उर्णावती युवतिः सीलमा
 वस्फुता धिवस्ते सुभगामधुष्टं ॥ सुखं रथं युयुजे सिंधुरश्विनं तेन वाजं स
 निषदस्मिन्नजो ॥ महा-स्य महिमापनस्य ते दध्यस्य स्वयं श सो विरश्चिनः
 ॥ १ ॥ याः प्रवतरत्यस्य वसिष्ठो नयः शकरी ॥ उदकपूरणे विनियोगः ॥ पाः प्र
 वतो निवत उद्वृत्त उदन्वती रनुदकाश्वयाः ॥ ताः अस्मभ्यं पयसा पिच्यमा
 नाः शिवा देवी रशिपदा भवंतु सर्वानयोः ॥ अशिमिदा भवंतु ॥ एवमग्रे पित्त
 त्रतत्र विनियोज्यः ॥ गंधद्वारा मिति त्रिघृति ॥ गंधं ॥ प्रक्षिप्य ॥ पाओषधी

राम

१२७

रितिसर्वेषु धीः ॥ ओषधयः सामितियवानुक्षिपेत् ॥ ततो मध्यं कुंभे यवव्रीहि
 माषः तिलप्रियंगुश्यामाकमुडानुक्षिप्वा गायत्र्या उदुंबरः कुशः दुवारकोत्प
 लचंयकबिस्त्वल्बविष्णुकांतातुलसीबर्हिषः शंखपुष्पीशतावरीश्वगंधो
 निर्गुडीरक्तपीतसर्वपअयामार्ग ॥ पलाशपनसजोरकप्रियंगुगोधूमव्रीह
 श्वत्थः दधिदुग्धघृतपत्रपत्रनीलोत्पलसितपीतरक्तकुरंदकगुजावची
 मडकमुस्तारव्यानिह्रात्रिशदौषधानिसर्वाणि यथासंभावानुक्षिपेत् ॥ त
 तः त्रिषु कलशेषु कांडाकांडादिति दूर्वा ॥ कांडाकांडासुरो हतिपुरुषः
 पुरुषः परि ॥ एवानोदूर्वप्रतनुसहस्रेण शतेन च ॥ अश्वत्थे वदति पंचपल्लवात् ॥
 अश्वत्थे वदति अस्या शर्वणो ओषधयो नुष्टुपू ॥ अश्वत्थे वो निषदनं पणवा
 वसति श्रुता ॥ गोमाजइ तिलारथयसुनवथपूरुषः ॥ भगजाश्वत्थानरथ्या

१२८

सुवाति

वाल्मीकसंगमदृग्गोष्ठस्त्रामदः॥ स्योनाष्टथिवीतिदिस्त्रास्योनाष्टथिविमेधा
 तिथिर्मिर्गायत्री॥ स्योनाष्टथिविमेधा नृशरानिवेशनीभयछानःशर्मस
 प्रथः॥ याफलिनारितिपूगीफलानि॥ याफलिनारितिस्याथर्वणोभिषकुमोधयो
 नुष्टपु॥ याःफलिनार्या॥ त्वंहसः॥ सहिरन्तानीतिकनककुलीशनीलेपझराग
 मोक्तिकानिपंचरत्नानि॥ सहिरन्तानीत्यस्यश्यावाश्वःसवितागायत्री॥
 सहिरन्तानीनिदाशुषेसविताभगः॥ तंभागावित्रमीमहे॥ हिरंण्यरूपइतिहिरं
 ण्यंक्षिपेत्॥ हिरंण्यरूपइत्यस्यगत्समदोषांभयादेवतात्रिष्टुपु॥ हिरंण्यरूपः
 सहिरण्यसंदृग्गपांनपात्संदृहिरंण्यवर्णः॥ हिरंण्ययात्यरियोनेनिषद्याहि
 रण्यदाददत्यंनमस्मै॥ युवासुवासइतिसूत्रेणवाससाचकलशकंठान्वेषयि
 त्वा॥ युवासुवासाइत्यस्यविश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुपु॥ युवासुवासाःपरिवीतऽआ

१२८

गात्सुत्रश्रेयान्भवतिगायमानः॥ तंधीरासःकवयउंनयंतिस्वध्याभूमनसादेव
 यंतः॥ गंधाक्षतपुष्पमाल्यादिभिःकलशानुपूजयेत्॥ ततःकलशत्रयोवरितेन
 वक्रमेणसौवर्णरजतकांस्यमयंताम्रमयंवर्णचर्ममयंवायवादिपूरितपात्रत्रयं
 पूर्णदर्वीतिनिधाय॥ पूर्णदर्विपुशपत॥ शतक्रतो॥ तदुपरिश्चेतवस्त्रत्रयंन्यस्य
 तत्रचंदनादिनाष्टदलानिकुर्यात्॥ तत्रमध्यमे॥ गायत्र्याविश्वामित्रोभुवनेश्व
 रीगायत्री॥ भुवनेश्वर्यावाहनादोविनियोगः॥ तत्सवितुर्वरेण्यंभगोदेवस्यधी
 महिधियोयोनःप्रचोदयात्॥ भुवनेश्वरीमावाहया॥ मीतियथाशक्तिसुवर्णनिर्मि
 तांभुवनेश्वरीप्रतिमामग्न्यातारणपूर्वस्त्रापयेत्॥ तदक्षिणकुक्षोपरिवस्त्रेडंडाह
 षाकपिरिंद्वाणपंक्तिः॥ इंद्वाणावाहनादोविनियोगः॥ इंद्वाणीमासुनारिषुभु
 षागामहमश्रवं॥ नद्यस्याऽअपस्वनजरसामरतेपतिर्विश्वस्मादिद्रुतारः॥

इन्द्राणीमावाहयामितिथैव सौर्णाभिंदाणीप्रतिमांसंस्त्राप्योत्तरकुलशोपरि इन्द्रवा
 विश्वामित्रं दूरागायत्री॥ इन्द्रावाहने विनियोगः॥ इन्द्रावेषमं वयं सुते सोमहवा
 महे॥ सपाहि मध्वो अथ सः॥ इन्द्रमावाहयामीति सोवर्णमिन्द्रप्रतिमां स्त्राप्ये
 त्॥ तत उक्तं मंत्रैरुक्तं मेण देवत्रयस्य कांडानुसमयेन षोडशोपचारपूजां कुर्यात्॥
 ततो मध्यं भोजनार्थं सप्तमष्टशतं वा गायत्रीं जप्त्वा श्रीसूक्तं जपेत्॥ तद्यथा॥
 तत्सवितुर्विश्वामित्रः सविता गायत्री॥ जपे विनियोगः॥ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देव
 स्य धीमहि॥ धियो यो नः प्रचोदयात्॥ हिरण्यवर्णमिति पंचदश च स्य सूक्तस्य कंद
 मानंदचिकीर्तं दिगसुतां प्रय॥ श्रीदेवता॥ आद्यास्ति सौनुष्टुभस्तन एका प्रस्ता
 रपंक्तिस्तो द्विष्टुभो ततो द्वा वनुष्टुभो त्या प्रस्तारपंक्तिः॥ जपे विनियोगः॥ हिर १२०
 एव वर्णं हरिणीं सुवर्णं राजतं स्वर्णं॥ चंद्रो हिरण्यमीलक्ष्मीं जातवेदो ममावह॥ तौ
 ममावह जातवेदो लक्ष्मीं मनपगामिनीं॥ यस्यां हिरण्यं विरेयं गमश्च पुरुषो न ह॥

अश्वपूणिं रथमद्यां हस्तिनादप्रमोधिनीं॥ श्रियं देवीमुपहूये श्रीमदीदेवीं जपेत्॥
 कांसोस्मितां हिरण्यप्रकारामाद्रिं ज्वलंतीं तृणोत्पयंतीं॥ पद्मे स्थितां पद्मे वर्णां
 मिहोपहूये श्रियं॥ चंद्रां प्रभासां यशसा ज्वलेतीं श्रियं लोके देवजुष्टा मुदारां॥ तौ
 पद्मे नीशरणमहं प्रपद्ये लक्ष्मीं॥ नश्यतां त्वां हृणी आदि सवर्णं तपसोधि
 जातो वनस्य तिसावे हृष्टो धुविल्वः॥ तस्य फलो नितसोपे नुदं तु मायां त राया
 श्वबा द्या लक्ष्मीः॥ उपेतुमां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह॥ प्रातर्भूतो स्मर
 त्स्मि कीर्तिमधिंददातु मे॥ क्षुत्तिपासामलां ज्येष्ठां लक्ष्मीं नाशयाम्यहं॥
 अमृतिमसमृद्धिं च सर्वो निर्णुद मे गृहात्॥ गंधद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करोषि
 णी॥ ईश्वरी सर्वभूतानां तामिहोपद्वये श्रियं॥ मनसः काममाकूतिं वाचं सत्य
 मशीमहि॥ पशूनां रूपमन्यस्य मयि श्रियतां यशः॥ कंदमेने प्रताभूता
 मयि संमि मे कंदमा॥ श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीं॥ आपस्वजेतु

स्तिग्धा विचक्रुः तु वसमे गृहे ॥ निज देवी मातरं प्रियं रासय मे कुले ॥ आर्द्रा पुष्करिणीं पु
 ष्ठा सुवर्णा हेममालिनी ॥ सूर्या हिरण्यो लक्ष्मी जात वेदो ममा बह ॥ आर्द्रयः करिणी
 यष्टो पिंगलो पद्ममालिनी ॥ चंद्रो हिरण्यो लक्ष्मी जात वेदो ममा बह ॥ तां मऽआ व
 ह जात वेदो लक्ष्मी मनप गामिनी ॥ यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दाश्वोश्वा न्विदेयं पुरु
 रुषान हं ॥ ततः ॥ एकैरु कृदक्षिणं मेरुदं सुक्ता निजपेत् ॥ यथा ॥ कुरुद्रा येति न व
 चस्य सूक्तस्य घोरः कण्ठो रुद्रा गायत्री ॥ जपे विनियोगः ॥ कुरुद्रा यश्च तसमी लुष्ट
 मायतव्यसा ॥ वोचमश्रंतमं हृदे ॥ ॥ आभूषंतीः सोमवेदः ॥ इमारुद्रायितवसऽइ
 त्यकादशर्चस्य कुसोरुद्राद्यानवमा जगत्पदे अनुष्टुभो ॥ जपे विनि ॥ इमारुद्रा
 यतवसकपर्दिने शयद्दीराय प्रभरा महेमतीः ॥ ॥ तन्नो मित्रो वरुणो मामहंताम
 दिक्षिंसिंधुः पृथिवी उत्तमोः ॥ ११ ॥ आतेपितरिति पंचदशर्चस्य सूक्तस्य गृहसमदी

रुद्रास्त्रिष्टुप ॥ जपे विनि ॥ आतेपितरमरुतां सुममेतुमानः सूर्यस्य सहशो युगोथाः ॥ ॥
 हवनश्च नारुद्रहो धिहृदहं देम विदये सुवीराः ॥ १५ ॥ इमारुद्राय स्थिरधन्व नतिरे
 चतसृणां वसिष्ठो रुद्रस्त्रिजगत्पदे ॥ त्रिष्टुप ॥ जपे विनि ॥ इमारुद्राय स्थिरधन्वने
 गिरः शिप्रपवेदे वायस्वधा ब्रह्म ॥ पूयेया तस्व किभिः सदानः ॥ ४ ॥ आवायतानं वामदे
 वारुद्रास्त्रिष्टुप ॥ जपे विनि ॥ आवायतानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रादस्यो ॥
 आग्निपुरातो नयितो रविना धिरण्यरूपमवसे कण्ठे ॥ १ ॥ तमुष्टुहिभो मोत्रिरुद्र
 स्त्रिष्टुप ॥ जपे विनि ॥ तमुष्टुहियः स्विपुः सुधन्वा यो विश्वस्य शयति मेघतस्य ॥
 महे सोमनसाय रुद्रं नमो भिर्देवमसुरंदुवस्य ॥ १ ॥ सुवनस्य पितरं क्रजिश्वा रुद्रास्त्रि
 ष्टुप ॥ जपे विनि ॥ सुवनस्य पितरं गीर्भिराप्तिरुद्रं दिवावर्धयारुद्रमको ॥ हृहेतम
 चमजरं सुसुममधस्य वेमकविनेषितासः ॥ १ ॥ अंबकवमिष्टो रुद्रास्त्रिष्टुप ॥ जपे
 अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ॥ उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्यो मुक्षीय मामृतात् ॥

अथान्यत्रस्त्रिगुतरकुंभे एकदशाष्टिभिः रुद्रं जपेत् ॥ तत्रादौ न्याहृत्वा ॥ तस्यादीनस्मरेत् ॥
 यथा ॥ नमो कानां प्रथमानुवाके आद्यायाः कश्यपः द्वितीया आत्रेयः तृतीया कश्यपः ततो
 द्यागो तमस्तत एकस्याः कण्वस्ततो द्वयोर्मरुतांस्तत एकस्या भगवान्स्ततस्त्रिंशो नारद
 स्ततस्त्रिंशो भगवान् ॥ द्वितीया अनुवाकस्य मंडुकः तृतीया अनुवाकस्य भगवान् चतुर्थी
 अनुवाकस्य दूर्वासाः पंचम षष्ठानुवाकयो भगवान् ॥ सप्तानुवाकस्य हेमकोशोऽष्टमानु
 वाकस्य नवमो अनुवाके च नमो चरुति यावत् भगवान् वशिष्ठस्याग्निः दशमानुवाके प्रथ
 मस्य पुलहो द्वितीयस्य स्कंदस्ततो द्वयोर्मंडिव्यस्तत एकस्य देवराट् तत एकस्य भगवान्
 तत एकस्या त्रिस्तत एकस्य वैत्याघ्नत एकस्य भगवान् स्तत एकस्य वैराजस्तत एकस्य
 पुलहस्तत एकस्य नारदस्तत एकदशानुवाकके आद्यानां चतुर्णां दूर्वासास्तत आरामा
 शिदेवल इत्युषयः ॥ प्रथमानुवाके आद्यस्य रुद्रस्तत एकस्य शंभुस्तत एकस्य स्कं
 दात्मारुद्रस्ततो द्वयोरुद्रस्तत एकस्य शंभुस्ततो द्वयोर्गदित्यात्मारुद्रस्तत एकस्य शं

भुस्ततस्त्रिंशो रुद्रस्ततस्त्रिंशो भगवान्स्ततो द्वितीया तृतीया अनुवाकयो रुद्रश्चतुर्थ पंचम
 षष्ठानुवाकानां शंभुः सप्तमानुवाकस्य रुद्रोऽष्टमानुवाकस्य नमो वः किरिकेभ्य इत्यतस्य च
 नवमस्य भगवान् वशिष्ठो दशमानुवाके चतुर्णां रुद्रस्तत एकस्य नंदीश्वरात्मारुद्रस्त
 त एकस्य भगवान् स्तत एकस्य शंभुस्तत एकस्य रुद्रस्तत एकस्य कभगवान् स्ततो द्वयोः
 भुस्ततो वशिष्ठानोरुद्र इति देवताः ॥ प्रथमानुवाके आद्ये अनुष्टुभौ तत एका प्रस्ताव
 पंक्तिः पंचपदावापंक्तिः तत एका षट्पदा जगती ततः सप्तानुष्टुभस्ततो ष्टानुवाकाय
 जं पित त एका प्रस्तारपंक्तिः पंचपदापंक्तिर्वीत एका नुष्टुभस्ततश्चतस्रो जगत्यस्तत
 स्त्रिंशो षष्ठस्तत एका पंचपदा त्रिष्टुभमहाष्टुहती वातलो द्वौ दशावनुष्टुभस्ततस्त्रीणि
 यजुं पित तस्त्रिंशो नुष्टुभस्तत एकं यजुरिति चंदांसि ॥ अथ चमकानां मन्त्रिः कांड उ
 षिः आद्या आग्रा वैष्णवी गायत्री शिष्टानां वाजसनेयिणी द्यौर्वादि विशोपा देवताः ॥ यगुर्न पि
 विनियोगयो न एव रुद्रं जप्त्वा ॥ शंभुं रुद्रं श्रीसूक्तं जपेत् ॥ शंभुं रुद्रं श्रीरतिपंचदशं

स्य सत्त्वस्य वसिष्ठस्य देवास्त्रिष्टुपा जपे विनि॥ शंभु इन्द्रा श्रीमवतामवोभिः॥ १०॥ य
 यं पातत्त्वस्तिभिः सदानः॥ १५॥ ततः कुंभपश्चिमदेशे स्थंडिले प्रणीय तदीशान्यां व
 घादेन वग्रहादीस्ततः मंत्रेण वाद्यं वाडशोपचारैः संपूज्य तदीशान्यां प्राच्यत कुंभसंख्या
 प्यतत्र वरुणमावाह्याग्निं समीपे मेत्याऽन्वाधानं कुर्यात्॥ यथा॥ हसमिधावादाय दे
 वतापरिग्रहार्थं मन्वाधानं करिष्येऽस्मिन्नन्वाहिते ग्राह्यादि च शुषी आच्येनेत्यं
 तमुक्ता नवग्रहास्त्येकममुकसंख्याभिः समितिलो० ज्याहुभिः सुवनेश्वरी प्रत्येकम्
 मुकसंख्याभिर्दूर्वातिलमिश्रगोधूमपायसाज्याहुतिं भिरित्युक्ता शेषेण स्विष्टकृत
 मित्यादिसद्योपस्थित्युक्ता जुहुयात्॥ अन्येतु गायत्री॥ भिरिडाणी मिदं च प्रत्येकं अ
 मुकसंख्याभिः दूर्वातिलमिश्रगोधूमपायसाज्याहुतिं मि०० वतु होतव्यं हविरत्रचतु
 र्यं॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वेति शौनकेन द्वाणी इयोः होमानमिधानातयो हंमोनास्ति
 त्याहुः॥ ततः मन्त्रेऽन्वाधानादौ तर्कात्तनाभावः॥ आहुति संख्या वक्ष्यते॥ ततः परित्तर

णादि पूर्णपात्रं निधानां तं कृत्वा सुवनेश्वरीं द्वाणी देभ्योऽमुकौ त्वेति चतुरो मुष्टानि स्रूया
 हुतिवद्देवा निरूप्य गोदुग्धपायसं श्रयित्वा आज्यसंस्काराऽद्याज्याभागां तं कुर्या
 यति॥ ततो यजमानो दक्षिणत उपवेश्य होमार्थं च जपार्थं च वरयेद्विभो बहून्वा
 चायो द्विजैः सह तिवोक्तारचार्यं किं होमावगमात्तं वा स्वसेनया गायो गातेश्च क्रिय
 माणे होमयजमानेन प्रत्याहुतित्यागस्याशक्तत्वात्॥ तदानीं मेवांग प्रधानदेवता उ
 द्दिश्य एताभ्य उदं नममेति त्यजेत्॥ ततः आचार्यं कृत्वा नवग्रहेभ्योष्टशताष्टान्यत
 मसंख्याकाद्युक्ताकाः कोदिसमिधस्तिलाहुतींश्च कृत्वा धिदेवता प्रत्यधिदेवता
 विनायकादियंच लोकपालेभ्यस्तनूनसंख्यां याजुहुयात्॥ एभ्यस्तुपाला इयः
 समिधः ग्रहाणां सद्यदाष्टौ तदन्येभ्यश्च तस्य इति संप्रदायः॥ ततो सुवनेश्वर्ये गाय
 त्रादधिमधुघृतादिमिस्तिसृभिर्दूर्वाभिरेकाहुतिरित्येवमष्टसहस्रमष्टशतं
 वा दूर्वाहुतीर्घृताक्ततिलमिश्रगोधूमाहुतीः पायसाहुतीर्घृताहुतीश्च जुहुयात्

933

एवमिंद्राणांद्योः प्रागुक्तमंत्राभ्यां भ्रमेह विश्वानुष्टयं प्रत्येकमष्टशत संख्यं भुव
नेश्वर्ये। अष्टसहस्रपक्षानुहुयात्॥ तस्याष्टशतपक्षानुतयोरष्टविंशतिरिति सं
प्रदायः॥ पक्षानुतयोर्नह्यः॥ ततोस्त्रिष्टुक्कृदादिप्रायश्चित्तहोमांतं कृत्वा इंद्रादिदि
कूपालेभ्यो नवग्रहेभ्यो भुवनेश्वरी इंद्राणी इभ्यः क्षेत्रपायच सदीपा न्माषमका
वलीस्तत्तन्मन्त्रैर्दत्त्वा पूर्णाहुतिं नुहुयात्॥ समुद्रादूर्मिरित्येकादश च स्पृशत्तस्य
गतमावामदेवाग्निस्त्रिष्टुक् यान्गती॥ पूर्णाहुतिस्तु मेवि॥ समुद्रादूर्मिर्मधुमा
स्तद्वारदुपां॥ मधुमंतंतुर्मि॥ ततः प्रणीता विमोक्तं कृत्वा भुवनेश्वर्यादिकलशो
दकं चापात्रांतं गृहीत्वा तेन तस्त्वं पंचपल्लवः स कुशदूर्वः धृतनववस्त्रं यजमान
धृतनववस्त्रं कंचुकीं चतुर्हामस्तु कृतुमतीं स क्रु त्विगुदंडं चरुव आचार्यो
भिः पिबेदभिर्मन्त्रैः॥ तच्चा॥ आपो हि ष्टेति नव क्रुचस्यां बरीषः सिंधुद्वीप आ
पाण्यत्री॥ अंत्ये द्वे अनुष्टुभौ पंचमी वर्धमाना सप्तमी प्रैतिष्ठा अभिवर्धेति॥

923

आपो हिष्ठमपाश्रुवः ॥ १ ॥ य एक इह दयत इति गौतमो रूहगण इन्द्र उष्टिपुत्रः ॥ अभिषे
 के विनि ॥ य एक इह दयतैव सुमर्ता यदा शुषे ॥ इशानो अतिष्ठुतः ॥ इन्द्रो अंग ॥ त्रिभि
 र्देवेति सप्त रूतस्य सूक्तस्य वासिष्ठ आद्यानां त्रयाणामभिस्ततश्चतुर्णां विश्वे देवा आ
 द्या गायत्री द्वितीया नुष्टुप ॥ ततस्तिस्त्रो गायत्रीत्येह अनुष्टुप् ॥ अभिषेके विनियोगः ॥
 उभयं शृण्वन्नेति भर्गो इन्द्रो हृहती ॥ अभिषेके विनि ॥ उभयं शृण्वन्ने इन्द्रो अ
 र्वागिदं वचः ॥ स त्राच्या मघवा सोमपीतये धियाशविष्ट आगमत ॥ स्वस्ति दा विप्रो
 यं निद्रा मिन्द्रो नुष्टुप ॥ अभिषेके विनि ॥ स्वस्ति द विप्रस्य तिर्हृत्र हा विमधा वशी ॥ ह
 षड् पुरयतुनः सोमपाः प्रमयं करः ॥ यंबकं वसिष्ठो रुद्र नुष्टुप ॥ अभिषेके ॥
 यंबकं यजामहे सुगंधीं पुष्टिवर्धनं ॥ उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय माम
 हा ॥ जातवेदसो सारिचः कश्यपो दुर्गा विष्टुप ॥ अभिषेके विनि ॥ समुद्रज्येष्ठा

इति तत्सृणु वसिष्ठ आपस्विष्टुमा अभिषेके वि०॥ समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात् ॥ ४॥
 त्रायंतामिति च तत्सृणु सप्तक्षय्य आपोनुष्टुपु॥ अभिषेके विनिष्ठा त्रायंतामिह देवास्त्रा
 य ॥ ४॥ ०॥ इमाः आप इति तत्सृणु सप्तक्षय्य आपोनुष्टुपु॥ इमाः आपः शिव तमा इमाः
 देवस्य त्वेयापस्तं वशास्वांगते स्विमिर्मन्त्रेः ॥ इतमीशानं जगत्त ईशानो जगती ॥ अ
 भिषेके वि० ॥ तमीशानं जगत्तः ॥ ०॥ १॥ ऋक् ॥ त्वमग्रे रुद्र इति गत्समदो ग्निर्जगती ॥
 अभिषेके वि० ॥ त्वमग्रे रुद्रो असुरामहो दिवः ॥ ०॥ १॥ ऋक् ॥ तमुष्टुहोत्यांगिरसस्ति
 रश्वी रुद्रस्त्रिष्टुपु॥ अभिषेके वि० ॥ तमुष्टुहियः स्विषुः सुधन्वा ॥ ०॥ १॥ ऋक् ॥ पुवनस्य
 पितरं ऋजिश्वा रुद्रस्त्रिष्टुपु॥ अभिषेके वि० ॥ पुवनस्य पितरं गीर्षिभिः ॥ कवि
 नवितासः ॥ १॥ १॥ ऋक् ॥ पाते रुद्र इति कश्यपो रुद्रः स्वराडनुष्टुपु॥ अभिषेके विनिष्ठा
 गः ॥ योते रुद्रः शिवा तनूरघोरापायकाशनी ॥ तयोस्तनुवाशं ते मया स्मिरि शंताम
 मिवा कशीहि ॥ यज्जायत इति षण्णां शिवसंकल्पमंत्राणां प्रजापतिर्मन्त्रि

षुपु॥ अभिषेके वि० ॥ यनुषा एते ॥ यज्जायतो दूरमुदेतु देवं तदु सप्तस्य तथैवेति ॥ दूरं
 गमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ येनेदं विश्वं भजगतो बभूयुर्दे
 वापि महतो जातवेदाः ॥ तदेवाग्निस्त्वमसौ ज्योतिरेकं तन्मे ॥ येन द्यौः पृथिवी चोत्तमि
 क्षं क्ये पर्वताः प्रदिशो दिशश्चा ॥ तेनेदं जघ्यान् प्रजा नीतन्मे मनः ॥ ०॥ ३॥ ये मनो रुद्र
 ये ये च देवा ये दिव्या आपो ये सूर्यरश्मिभिः ॥ ते श्रोत्रे चक्षुषा संचरंतं तन्मे मनः ॥ ०॥ ४॥
 अविद्या चाप्रमेयं चाव्यक्ताव्यक्तपरं यतु ॥ सूक्ष्मा सूक्ष्मतं ज्ञेयं तन्मे मनः ॥ ०॥ ५॥ ए
 काचदशानां च सहस्रं चायुतं निपुतं च प्रयुतं चार्बुदं च न्यबुदं च ॥ समदशमं च
 तश्वपराधं च तन्मे मनः ॥ शिवसंकल्पमस्तु ॥ ६॥ इन्द्राहवमं वयमिति पञ्चानां वि
 श्वामित्र इन्द्रो गायत्री ॥ अभिषेके वि० ॥ इन्द्राहवमं वयं सुते ॥ तव द्युक्षा सदृदवः
 ॥ ५॥ ततः सुरारक्षामभिषिंचत्विति न विमिः योराणे मन्त्रेः रभिषिंचतु ॥ ततः कलशो
 दकेन च न्योदकेन सुस्नातो दंपती शुक्लवासा गंधमाल्यादिध्वजोपवीता न

त्रपत्नीदक्षिणतः ततो यजमानो भिसंपूज्य विमूर्तिं धृत्वा चार्थादिनां गधपुष्पवस्त्रा
 लंकारादिभिर्गन्धैः पूजयित्वा ॥ आचार्याय धेनुं दक्षिणां दद्यात् ॥ दक्षिणात्वेन
 चास्या दक्षिणानंतरं अनवस्त्रा प्रसंगात् ॥ ततो ब्रह्मण्यथा शक्तिदक्षिणां दत्त्वा रु
 द्रजापिनं नमस्कृत्य दक्षिणां दद्यात् ॥ अत्र धेनुं न्यायेना दक्षिणात्वे प्राप्ते सदक्षिणाम
 नडाहं प्रपद द्यादु र्द्रजापिने इति प्रतिप्रस प्रसक्तकरणेन सदक्षिणत्वं ॥ ततो न्य
 ष्यः त्रिगुण्यो ते न्यश्च ब्राह्मणेभ्यः भयसी दक्षिणां दद्यात् ॥ ततो ग्रहपीठदेवता
 नां भुवनेश्वर्यादीनां चोत्तरपूजां पंचोपचारैः कृत्वा क्षमाप्ययां तु देवगणा इति विसृ
 ज्य आचार्यं हस्तप्रतिपाद्य भिसंपूज्य गच्छ गच्छ सुरैश्चेति विसर्जयेत् ॥ ततो ब्राह्म
 णः महाशान्तिपठयुः सायथा ॥ आ नो भद्रा इति दशानां गौतमो राहुगणो विश्वेदे
 वा आद्या पंचजगसः षष्ठी विराट्सप्तमी जगती ॥ ततस्तिस्त्रिष्टुभः ॥ ॐ आ
 नो भद्रा ॥ अदितिर्जातिमदितिर्जनित्वं ॥ १० ॥ स्वस्ति नो मिमाता मिति पंचानां स्वस्ति

त्रयो विश्वेदेवा आद्यस्तिस्त्रिष्टुभः ॥ ततो अनुष्टुभः ॥ स्वस्ति नो मिमाता मश्चिनाम
 गः ॥ ११ ॥ जानता संगममहि ॥ शंभ इन्द्राग्नी इति पंचदशानां वसिष्ठो विश्वेदेवास्त्रि
 ष्टुभः ॥ शंभ इन्द्राग्नी भवता भवोभिः ॥ १५ ॥ त्र्यम्बुधितितिसृणा ताक्ष्योरिष्टनेमिस्ता
 क्ष्यस्त्रिष्टुभः ॥ त्र्यम्बुवाजिनंदवज्रतंसहा ॥ ३ ॥ तच्छ्रयोः शंयुर्विश्वेदेवाः शंभरी ॥ सर्व
 षां शान्तिपाठविनियोगः ॥ तच्छ्रयो राहणी हे ॥ शंभं वतुष्यदे ॥ ततो यजमानो नवग्रह
 प्रीत्यर्थं त्रींभुवनेश्वरीं दक्षिणां दद्यात् ॥ ततो यजमानो नवग्रह
 ल्प्य राविशिवो गृहीत्वा सुहृद्युतां गुणीत ॥ एवं कृते सर्वारिष्टशान्तिर्भवति ॥ ततः
 शुभकोले गर्भाधानं कुर्यात् ॥ ॥ इति प्रयोगरत्ने दुष्टराजो दर्शने शान्तिः ॥ अथ च
 दस्योपरागकाले प्रथमराजो दर्शने शान्तिर्विषुवत् ॥ सवोपरागस्य पौर्णमासस्य
 मावास्याभ्यामविनाभायात्तदतिरिक्तकारादौ दुष्टप्रागुक्तं शांत्या समुचीयते ॥ नि

मित्तमदात्ताः। अष्टछार्थत्वाच्च प्रत्यक्षविध्यभावेन कार्यकारित्वानवगमेनामनहो
मेनारिष्टहोमानामिवानपातान्निरस्ययोगात्॥ ग्रहणमात्रेति यमेव॥ अत्रच पुनः
श्रवणभावाच्च नवग्रहमखः कृताकृत इति विवेकः॥ तत्र केवलयाः प्रयोगः॥ पूर्वा
त्काले सखीकः शुचिः प्राञ्जल्युपविश्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम
पत्न्या अद्रोपरागप्रथमराजो दर्शन सखिता ५ रिष्टनिरसहारा श्रीपरमेश्वर श्री
र्यं प्रीतिं करिष्ये॥ इति संकल्प्य प्राग्बद्धस्त्रिभूजां कृत्वा॥ नवग्रहपक्षे स नवग्रहमि
ति॥ सूर्योपरागतसूर्योपरागप्रथमेत्यादिवदेत॥ ततः आचार्यः शुचिदेशे गोम
येनोपलिप्य तत्र पंचवर्णराजो भिरष्टदले पद्मं कृत्वा तदुपरि नवश्वेतं वस्त्रमुद
ग्दशं संस्थाप्य यथा शक्तिरजतनिर्मितां चंद्रप्रतिमां मायायस्वगौतमः सोमो
गायत्री॥ चंद्रवाहने विनियोगः॥ आय्ययस्व समेतुते॥ चंद्रमावाहयामीति स्था

पयेत्॥ सूर्यग्रहे तु यथा शक्तिसुवर्णनिर्मितामा कृत्वा नहिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्ट
पु॥ सूर्योवाहने विनियोगः॥ आकृष्टो न०॥ सूर्यमावाहयामीति स्थापयेत्॥ ततो य
था शक्तिसीमनिर्मितां राहुप्रतिमां स्वर्मानोरत्रिराहुरनुष्टुपु॥ अं राहुमावाहने वि
स्वर्मानोरधपदिदमायाः॥०॥ राहुमावाहयामीति तदुत्तरतः स्थापयेत्॥ ततो य
स्मिन्नक्षत्रे तन्नक्षत्रे देवताप्रतिमां यथा शक्तिसुवर्णनिर्मितां ततः नैत्रैर्नर्मितं त्रैव
ॐ अश्विनावावाहयामीति प्रणवादिनमो तैः स्थापयेत्॥ मंत्रं स्थापयेत् तं वा
नामष्टौ वाक्यानीति प्रसिद्धा॥ नामानितु॥ अश्विनो॥ यमः॥ अग्निः॥ प्रजापतिः॥
सोमः॥ रुद्रः॥ अदितिः॥ बृहस्पतिः॥ सर्पः॥ पितरः॥ भगः॥ अर्यमा॥ सविता॥ त्वष्टा॥
वायुः॥ इन्द्राग्नी॥ मित्रः॥ इंद्रः॥ निर्ऋतिः॥ आद्यः॥ विश्वेदेवाः॥ विष्णुः॥ विसवः॥ वरु
णः॥ अजैक्यान् आहिवृध्यः॥ पूषति॥ एवं देवता त्रयमावाहयामीति वमत्रैः कोडा
नुसमयेन षोडशापचारैः पूजयेत्॥ तत्र चंद्रहे चंद्राय श्वेतानिवस्त्रगंधमाल्या

१३७

निदेयानि॥ सूर्यग्रहेतु॥ सूर्यापरत्तवस्त्ररक्तचदनरक्तांस्तवूरवीरपुष्पाणि देयानि॥
 राहवेहस्तानि॥ नक्षत्रदेवताभ्यः श्वेतानि॥ ततः पश्चिमतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य पश्चन
 वग्रहानप्यावाहनपूर्वकं संपूज्यान्वाधानं कुर्यात्॥ यथा हेतुसमिधो गृहीत्वा
 चक्षुषी आज्येनैतत्तमुत्कापशपूर्ववन्नवग्रहानुद्दिश्याद्याविंशत्यन्यतमसंख्या
 यमुद्दिश्य चंद्रममुक संख्याभिः पालाशसमिदाज्यचरुतिलाहुतिभिः राहुं अ
 मुक संख्याभिः दूर्वाज्यचरुतिलाहुतिभिः नक्षत्रदेवताममुक संख्या पालाश
 समिदाज्यचरुतिलाहुतिर्यक्ष्येशवेणेत्याद्युत्कानुद्दिश्यात्॥ सूर्यहचंद्रस्थाने
 सूर्यममुक संख्या कसमिदाज्यचरुतिलाहुतिभिरिति वरेदेत्॥ एवमन्वाधाय प्र
 णाताप्रणयनांतं कृत्वा त्रिभ्यो ममुष्मैवेति चतुरश्वतुरो मुष्टीं निरूप्य चरुं श्रपयित्वा
 ज्यभागांतं कुर्यात्॥ ततो यजमानो दक्षिणतो देवता उद्दिश्य त्यजेत्॥ ततो न्वाधानं क
 र्त्वा नुद्दिश्यात्॥ ततः तिसृणां दूर्वाणामेकैकाहुति सभिधश्च त्रिसंश्वत्काः कार्याः॥

११
 ६

१३७

इति नारायणभट्टीयं प्रयोगरत्नम् ।